

ERMENİ SORUNU VE TÜRKİYE

Öğr. Gör. Yüzbaşı Servet AVŞAR

Genelkurmay ATASE Başkanlığı,
ATAREM Genel Sekreterliği

GİRİŞ

Yıllardır Osmanlı Devleti ve Türkiye Cumhuriyeti'ne yönelik asılsız, kanıtızsız ve kasıtlı karalama kampanyalarıyla yaratılmak istenen “sözde Ermeni soy kırımı” gibi iddialar, Avrupalı büyük güçlerin, özellikle Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra sürekli gündemde ve güncel tutmak istedikleri bir konu olmuştur.

Türklerin XI'nci yüzyılda, Anadolu'ya gelişleri ile başlayan, Türk-Ermeni ilişkilerinin son 125 yıllık döneminin sorunlarla yüklü olduğu tarihi bir gerçektir. Osmanlı İmparatorluğu'nun son döneminde gündeme gelen Ermeni sorununun doğmasında ve gelişmesinde, imparatorluğun iç şartlarından çok Avrupalı büyük güçlerin, dünyanın paylaşımına ilişkin politikalarının bir gereği olarak yapmış oldukları istismar, tahrik ve teşvikleri etkili olmuştur.

1774 Küçük Kaynarca Antlaşması'nda Rus Çarlığı'na “Osmanlı topraklarındaki Ortodoks tebaanın koruyuculuğu” hakkının tanınmasıyla ortamı hazırlanan; 1851 Paris Antlaşması ile Kırım Harbi'nin galibi Osmanlı Devleti'nin hem Avrupalı müttefiklerine hem de harbin mağlubu Rusya'ya “Gayrimüslim tebaa için gerekli ıslahatı yapacağı” taahhüdünde bulunmasıyla temeli atılan; 1878 Berlin Antlaşması ile Osmanlı Devleti'nin “Doğu Anadolu'da yapacağı ıslahat ve alacağı asayiş tedbirlerinin icrasına ilgili devletlerin nezaret edeceğini” kabul etmesiyle birlikte fiilen uygulama alanına konulan “Ermeni planı”, başlangıç itibarıyla Rusya, sonradan İngiltere ve Fransa tarafından desteklenmiştir. Hatta bu ülkeler izlemiş oldukları paylaşım politikasının doğal bir sonucu olarak, “Sözde Ermeni hamiliklerini” insancıl motiflerle süsleyerek kendi ülkelerinde duyarlı bir kamuoyu yaratmayı da ihmal etmemişlerdir. Bu destekten güç alan Ermeniler birbirini takip eden isyanlar başlatmışlar, Ermeni tedhiş ve terörünü artırmışlardır. Ermenilerin Birinci Dünya Savaşı'nın başlangıcında katliama ve düşmanla fiili iş birliği şekline dönüşen bu hareketleri üzerine; Osmanlı Devleti 27 Mayıs 1915 tarihinde “Tehcir ve İskana Dair Geçici Kanun”u kabul ederek uygulamaya başlamıştır.

ERMENİ SORUNU VE TÜRKİYE

Batılı büyük güçlerin izlemiş oldukları paylaşım politikasını çok net bir şekilde açıklayan Cemal Paşa, hatıratında: “Esasen Ermeni meselesi daima, Türkiye’nin pek mühim dış ve iç meselelerle meşgul olduğu sırada ileri sürülmüştür” demektedir.

Yapılan bu değerlendirme çok doğru bir değerlendirmedir. Sebebi de çok açıktır. Rusya, İngiltere ve Fransa’nın temsil ettiği büyük devletler, Ermeni sorununu; Albert Sorel’in “Türkler Avrupa’da görünür görünmez ortaya çıktı” diyerek XIV. yüzyılda başladığına işaret ettiği doğu sorununu kesin bir çözüme ulaştırmak için yaratmış, istismar etmiş ve bir araç olarak kullanmışlardır. Amaçları ise; Osmanlı Devleti’ne son vererek, topraklarını paylaşmak, Türkleri devletsiz bırakmak önce Avrupa’dan sonra da Anadolu’dan kesin olarak atmaktır.

Bu isteklerini gerçekleştirmede, Birinci Dünya Savaşı’ndan daha iyi bir zaman seçilemeyeceğine inanıyorlardı.

Londra’daki Kraliyet Harp Müzesi’nin “Türkiye’ye Karşı Savaş” bölümünün girişinde şunlar yazılıdır : “Birinci Dünya Savaşı’nda, Türkiye’nin karşımızda yer alması İngiltere’ye çok pahalıya mal oldu. Ancak bu savaşın sonunda Türkler de imparatorluklarını kaybettiler”. Olayların başlatılması ve yönlendirilmesinde liderlik rolü üstlenen İngiltere’nin öğünerek sunduğu bu görüş, Osmanlı Devleti üzerine oynanan büyük oyunun amacının açık bir ifadesidir.

Ne yazık ki, Türklerle bin yıldır dostane bir şekilde yaşayan Ermeniler bu büyük oyunda piyon olarak kullanılmışlardır. Sorunun büyük devletler tarafından yönetilen ve yönlendirilen gelişimi sürecinde Cemal Paşa’nın hatıratında da açıklandığı şekliyle özel ilişkilerinde Türklerle Osmanlı Ermenileri arasındaki dostluk sınırsızdı. Anadolu köylerinde oturan bir Türk, ticaret işleri dolayısıyla uzak bir yere gitse, ailesinin hak ve namusunu Ermeni komşusuna emanet ederdi. Ermeniler de bu güveni aynı şekilde Türk komşularına gösterirlerdi. Ne Anadolu’da, ne Rumeli’de ne de İstanbul’da hiçbir Ermeni yoktu ki, Türkçe bilmesin. Bütün okullarda Ermeni harfleriyle Türkçe okutulur ve kiliselerde ayinler Türkçe yapılırdı. Devletin en üst makamlarına Ermeniler getirilmiş, özette Ermeniler Osmanlı Devleti’nin en sadık tebaası sayılmıştı ve kendilerine “millet-i sadıka” veya “tebaa-yı sadıka” denilmekteydi. Ermeniler işte böyle bir konumdayken, dış kaynaklı vaatlere ve tahriklere kapılarak en masumları bile, “Kurtuluş günü yaklaştı, icap ederse çift hayvanlarını satıp silâhlanınız. Başarılı olduktan sonra, Müslümanların toprakları, mülkleri bize kalacaktır..” şeklindeki Ermeni komitelerinin vermiş olduğu talimatlarla eşkıyalık, tecavüz, tedhiş, terör, yağma peşinde koşan ve düşmanla iş birliği yapan “aşağılık insanlar”, “hain ve asi toplum” durumuna getirilmişlerdir.

Bizim zorunlu göç ettirme anlamında kullandığımız (tehcir) Ermenilerin ise soykırım olarak adlandırdıkları (genocide), Ermenilerin yarattıkları sorunların doruk noktasına ulaştığı Birinci Dünya Savaşı yıllarında yaşanmıştır. Her iki taraftan büyük kayıplarla sonuçlanan acı ve elem verici bu olayı gerçek mahiyeti, sebepleri, boyutları ve sonuçlarıyla birlikte objektif bir bakışla değerlendirmek gerekir.

Ayrıca bu olayın sonrasında yaşanan ve Ermeni sorununu yüce devletimizi meşgul, aziz milletimizi müteessir eder bir nitelikte günümüze taşıyan gelişmelerin de incelenmesinin ve geleceğe yönelik olarak dersler çıkarılmasının gerektiğine inanıyoruz.

1918 yılında New-York'ta yayımlanan “**Büyük Elçi Morgenthau'nun Öyküsü**” isimli kitapla batı kamuoyunda ve akademik çevrelerde, Ermeniler lehinde yaygın kanaatlerin oluştuğu ve zamanla bu kanaatlerin kesin inanışlara dönüştüğü yeni bir dönem başlamıştır.

Bizzat yazarı tarafından “Türk ve Alman aleyhtarı bu kitabı yazmaktan amacının, Amerikan halkını savaşın zaferle sonuçlanması gereğine inandırarak Wilson'un savaş politikasına daha çok destek sağlamak” olduğu belirtilmiştir. Buna rağmen bu kitap; ABD’de ve dünyada 83 yıldır kuşaktan kuşağa geçen yeni Ermeni yalan ve çarpıtmalarını da içeren 30 bini aşan kitap, dergi ve filmle desteklenen artarak devam eden ağır ve derin bir “Türk düşmanlığı”nın doğmasına neden olmuştur.

Ermeni kin ve nefretinin 1921-1922 yıllarında, Osmanlı devlet adamlarını hedef alan suikastlere dönüşmesi de Ermeni sorununda yeni bir sürecin başlamasına neden olmuştur.

1921 yılında İttihat ve Terakki Partisi ileri gelenlerinden Dahiliye Nazırı ve Sadrazam Talat Paşa ile Bahaeddin Sait Halim Paşa Roma’da, 1922 yılında Cemal Paşa, yaverleri Süreyya ve Nusret beylerle birlikte Tiflis’te Ermeni katiller tarafından şehit edilmişlerdir. Medeni bir insanın anlaması mümkün olmayan bir kin ve nefretin sonucu Ermeni cinayetleri, 1973-1985 yılları arasında Türk diplomatlarına yönelik olarak sürdürülmüş ve 41 diplomatımız şehit edilmişlerdir. Son yıllarda, gerek Ermenistan Cumhuriyeti’nin gerekse Ermeni diasporasının iş birliği içinde, öncelikle batı ülkelerinin parlamentolarından “sözde Ermeni soy kırımını” konusunda kanunlar ve kararlar çıkarmak suretiyle olaya politik, ekonomik ve hukukî neticeler doğurabilecek siyasal bir nitelik kazandırmak istemeleri ve Türk toplumunun özellikle son yirmi sekiz yılının bu boş iddialarla meşgul edilmesi kabullenilebilecek bir şey değildir.

Osmanlı İmparatorluğu’nun tarihi ve bu bağlamda imparatorluktaki azınlıkların durumu tarafsız bir gözle incelendiğinde, özellikle Rumlar ve Ermenilerin; dil ve din özgürlüğüne sahip oldukları, askerlik yapmadıkları, kendilerine ticaret yapma ve servet edinme özgürlüğünün tanındığını, imparatorluğun en üst düzeyde idari işlerine bakmayı geleneksel bir biçimde üstlendikleri, Divan-ı Hümayun ve elçilik tercümanlığı gibi üst düzey görevlerin her dönemde öncelikli adayları olduğu açıkça görülür.

Kaldı ki Osmanlı İmparatorluğu’nun azınlıklarla ve özellikle Ermenilerle ilgili olarak özel biçimde saptadığı olumsuz bir devlet politikasından söz etmek olanaksızdır. Bu bağlamda kuşkusuz, imparatorluk yönetiminden kaynaklanan bir “Ermeni sorunu” da söz konusu değildir.

Eğer varsa bu sorun, tıpkı doğu sorunu gibi Avrupalı büyük güçlerin yarattığı bir sorundur. Dolayısıyla batılıların sorunudur (**Karal, C.V/1988:204**).

ERMENİ SORUNU VE TÜRKİYE

O halde Osmanlı İmparatorluğu ve Türkiye Cumhuriyeti'ne ait olmayan, fakat sürekli gündemde tutulmaya çalışılan bu kavram ve iddialar nedir ve nereden kaynaklanmaktadır ? Her iki ulus açısından önemi nedir ve neleri kazandırmıştır, neleri kaybettirmiştir?

Avrupalı büyük güçlerin bu kavramların doğmasına ve gelişmesine etkisi nedir ? Günümüzdeki boyutuyla nasıl bir durum arz etmektedir?

Bütün bu sorulara verilecek cevaplar konuya daha objektif bir açıdan yaklaşılmasını sağlayacaktır.

Bu amaçla öncelikle, Ermeni sorununun ortaya çıkışı ve Ermenilerin “sözde soy kırım iddialarının” incelenmesinin yararlı olacağı kanaatindeyiz.

1. ERMENİ SORUNUNUN ORTAYA ÇIKIŞI

XIX. yüzyılın ikinci yarısında bir “Ermeni sorunu”ndan söz edilir olmuştur. Aslında “Ermeni sorunu” için bir başlangıç noktası belirtmek gerekirse, bunu “1856 Islahat Fermanı” ya da 1877-1878 Osmanlı Rus Savaşı ve bu savaşı izleyen Ayastefanos Antlaşması ve Berlin Konferansı’nda bulmak mümkündür. Ancak bunu biraz daha gerilerden yani 1820’lerden başlatmanın, Ermeni sorununun daha açık olarak anlaşılması açısından yararlı olacağı kanısındayız.

Osmanlı İmparatorluğu’nun bünyesinde, yüzyıllarca mutlu bir şekilde varlıklarını sürdüren ve” Millet-i Sadıka” (Sadık Millet) unvanını alan Ermenilerin, XIX. yüzyılın sonlarına doğru isyan hareketlerine girişmeleri, XVIII. yüzyılın ikinci yarısından itibaren beliren yeni gelişmelerin bir sonucudur.

Ermenilerin isyan hareketlerinde, XIX. yüzyılın en güçlü akımı olan “Milliyetçilik Akımı” ‘nın etkisi büyük olmakla birlikte, Ermeniler arasında bağımsız devlet kurma fikrini işleyen asıl etken, ” Ermeni Kilisesi” ‘dir (**Gürün, 1985:30**). Ermeni Kiliseleri dini eğitim amaçlarından çok uzaklaşarak, adeta Ermeni Milliyetçiliğini temsil eden merkezler durumuna gelmişlerdir (**Gürün, 1985:31**).

XIX. yüzyılın başlarında başlayan Yunan İsyanı’nın, 1829 yılında bağımsızlıkla neticelenmesi, Rumların İmparatorluk bünyesindeki siyasi, ticarî ve kültürel bir çok alandaki etkinliklerini kaybetmelerine neden olacaktır. Rumların yerini büyük bir ölçüde Ermeniler doldürmüştür (**Şahin, 1988:133**). 1839 Tanzimat Fermanı ile, yapılacak düzenlemelerin, Müslim-Gayr-i Müslim ayrımı gözetilmeksizin bütün vatandaşları kapsayacağı açıklanıyordu. Batılı devletlerin Osmanlı İmparatorluğu bünyesindeki Hıristiyan tebaaya sahip çıkması ve kendi amaçlarına hizmet edecek cemaatler oluşturması ile, bu Hıristiyan Cemaatler, yakınlık duydukları ve ilişki kurdukları devletler aracılığı ile, Tanzimat Fermanı’nın ilkelerini bozmaya çalıştılar. Bunun üzerine Batılı devletler de, Osmanlı İmparatorluğu’nun bünyesindeki Gayr-i müslimlerin haklarının Tanzimat Fermanı’nda açıklanan maddelere rağmen, yeterince iyileştirilmediği yolunda şikayetlerde bulundular. Bunun sonucunda, 1856 yılında, Islahat Fermanı’nın ilânı ve Gayr-i müslimlere yeni hakların verilmesi gündeme gelecektir. Islahat Fermanı Gayr-i müslim unsurlar kadar, Batılı devletlerde de bir

memnuniyet uyandıracaktır. Islahat Fermanı'ndan sonradır ki, dönemin dört büyük devleti, Rusya, İngiltere, Fransa ve Avusturya, dinî azınlıkları korumak bahanesi ile sık sık Osmanlı Devleti'nin iç işlerine müdahalelerde bulunacaklardır (**Gürün, 1985:64;Uras, 1983:198**). Tanzimat ve Islahat Fermanları'nın Gayr-i müslim unsurlar için getirmiş olduğu bu yeni haklardan Ermenilerin çok iyi bir şekilde yararlandıklarını görüyoruz. Ermeniler Patrikhane bünyesinde oluşturulan ve dünyevi işlerle ilgilenen bir konsey tarafından, Ermeni Toplumu'nun iç düzenini sağlayacak bir nizamname hazırlanması için yeni bir komisyon kurdular (**Gürün, T.T.E.S/1983:19**). Bu komisyonun hazırladığı tasarı, konsey tarafından 24 Mayıs 1860 tarihinde kabul edilerek, Bab-ı İf'ye sunuldu. Bab-ı İf ise, bu tasarı üzerinde bir takım değişikliklerden sonra, 17 Mart 1863 tarihinde Sultan Abdulaziz'in onayıyla uygulama alanına koymuştur (**Gürün, T.T.E.S/1983:19;Uras, 1983:156,171**). Bu nizamnamenin yayınlanmasından sonradır ki, Ermeniler arasında bağımsızlık fikirleri ve Türk düşmanlığı çok çeşitli kaynak ve vasıtalarla yayılacaktır. Yine aynı kaynaklarca İhtilâl ve isyan fikirleri çok yoğun bir şekilde işlenecektir (**Hocaoğlu, 1976:122**). Ermenilerle Osmanlı Devleti arasında önemli bir anlaşmazlık söz konusu bile değil iken, Osmanlı Devleti bünyesindeki durumları, nizamnamenin uygulamaya konulmasıyla birlikte, arazisiz bir özerklikten farksız bir konuma gelecektir. Ermenilerin 17 Mart 1863 tarihinde Sultan Abdulaziz'in onayı ile uygulama alanına konan bu nizamname ile Ermeni Meselesi'nin doğmasına da zemin hazırlanmıştır.

Bu nizamnameyi, 1876 yılında, Meşrutiyet'in ilânı izleyecektir. Meşrutiyet'in ilânı Gayr-i müslim unsurlar tarafından büyük bir sevinçle karşılanacaktır. Ermenilerin çok büyük ümitlere bağlanmasındaki en önemli etken ise, 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı'dır. Ermeni Milli Meclisi, Osmanlı-Rus Savaşı başladıktan kısa bir süre sonra toplanarak, Ermenilerin askere yazılarak savaşa katılmaları kararını almış, fakat savaşta Osmanlı ordularının gerilemesi ile birlikte, 18 Aralık 1877 tarihinde yeniden toplanarak, almış olduğu bu kararını iptal etmiştir. Ermeniler, Osmanlı Devleti'nin bu savaşı kaybedeceğini ve doğudaki vilâyetlerin bir kısmının Rusya'nın eline geçeceğini anlayınca, Rusların hakimiyeti altına girmek isteyecekler ve Ruslar sayesinde amaçlarına daha kolay bir şekilde ulaşabilecekleri düşüncesine kapılacaklardır. İşte bu düşünce ile, Rusya ile daha sıcak bir yaklaşma içerisine gireceklerdir. Gizlice toplanan Ermeni Meclisi, Rus Çarı'na iletmek üzere, Rus işgali altındaki doğu vilâyetlerinde, Ermeniler lehinde yeni düzenlemelerin yapılmasını içeren bir muhtıra hazırlayacaktır (**Küçük, 1986:2**). Yine Ermeni Meclisi, 3 Mart 1878 tarihli Ayestefanos Andlaşması öncesinde, Ruslarla birlikte hareket ederek, Andlaşma metninde Ermenilerle ilgili bir maddenin de yer almasını sağladılar (**Yıldırım, 1990:23**). Ermeniler, Ayestefanos Andlaşması'nın 16 ncı maddesini oluşturacak ve Ermenilerle ilgili bazı kayıtların yer almasını sağlamakla, amaçlamış oldukları "bağımsızlık" veya "muhtariyete" kavuşmuş olmuyorlardı. Fakat, ilk kez, Ermenistan'ı uluslar arası bir andlaşmanın içerisine dahil etmiş oluyorlardı (**Uras, 1983:200,208;Küçük, 1986:3**) ve bu andlaşma ile Ermeniler artık Rusya'nın himayesi altına da girmiş bulunuyorlardı. Bu durum ise, İngiltere tarafından büyük bir ilgi ile izlenmekte ve Anadolu'daki çıkarlarına

ters düştüğü için endişe ile karşılanmaktadır. İngiltere, Rusya'yı uzlaşma veya kazandıklarını kaybetme tercihleri ile baş başa bırakırken, bazı tavizler de elde ederek, Osmanlı Devleti'nin savunmasını üstlenecektir.¹ Avrupalı devletlerin çıkarlarına dokunan, 3 Mart 1878 tarihli Ayastefanos Andlaşması'nı değiştirmek üzere 13 Haziran 1878 tarihinde düzenlenen Berlin Konferansı çalışmalarına başladı (**Yıldırım, 1990:23**). Konferans 13 Temmuz 1878 tarihli Berlin Andlaşması ile sona ermiş, 61 nci ve dolaylı olarak 62 nci maddelerle Osmanlı Devleti, Ermenilerle meskun vilâyetlerde gerekli görülen düzenlemeleri yapmak, güvenliklerini sağlamak ve yapılan ıslahatı ilgili devletlere bildirmekle sorumlu tutulmuştur (**Öke, 1986:98**).

Berlin Andlaşması ile Ermeniler üzerindeki Rus kontrolü kalkarken, Ermeni Meselesi, milletlerarası siyasi bir görünüme kavuşacaktır. Berlin Konferansı'nda Ermeniler üzerindeki Rus kontrolünün kalkması, İngiltere'nin etkisinin artmasına neden olacaktır. Böylece Ermeni meselesi Ermenilerin değil Osmanlı Devleti üzerinde çıkar çatışması bulunan iki büyük devletin, İngiltere ile Rusya'nın bir meselesi olacaktır (**Uras, 1983:250,251; Karal, C.VIII/1988:131**).

İngiltere Ermeni Meselesi'ni benimsemekle, Doğu Anadolu'nun Ruslar tarafından Balkanlaştırılmasını önlemiş ve Orta –Doğu üzerindeki etkisini artırmış oluyordu. Ancak İngiltere, Rusya'nın Ermeni Meselesi'nden tamamıyla dışlanmasını da istememektedir. Rusya'nın Uzak-Doğu'ya yönelerek bölgedeki İngiliz etkisini sarsmaması için, Ermeni Islahatı bahane edilerek, Doğu Anadolu üzerinde tutulması, İngiliz dış politikasının bir gereği olarak gerçekleşecektir (**Öke, 1986:99**).

Ayastefanos Andlaşması ile eline geçirdiği büyük fırsatı Berlin Konferansı ile kaybeden Rusya, Doğu Anadolu'yu doğrudan ilhak etmeyi amaçlayan bir politika izlemeye başlamış ve bu politikasında yine Ermenileri kullanmayı denemiştir.

İngiltere ve Rusya'nın Ermeniler üzerindeki bu inanılmaz derecedeki mücadelesi, Türk düşmanlığı ile ün yapmış ünlü Fransız yazar Rene' Pinon'un şu sözlerinde açıkça görülmektedir: “Rus ve İngiliz nüfuzu Ermenilerin sırtından çarpışmıştır. Ermenistan İngiltere'nin elinde Rus yayılcılığına karşı ileri bir kontrol olmuştur”.

Gerçekten de, Doğu Anadolu'daki Rus işgali Rusya'ya Osmanlı Ermenileri üzerindeki etkisini artırma olanağı sağlamış ve Rus ordusundaki Ermeni subaylar, Osmanlı Ermenilerini devlet aleyhine kışkırtmaya çalışmış ve Ermenilere Balkanlar'daki Hıristiyanlar gibi Osmanlılar'dan ayrılarak, kendi muhtar devletlerini kurabilecekleri fikrini işlemişlerdir.

Rusların bu düşüncesini çok iyi bilen İngiltere, Ayastefanos Andlaşması'na karşı çıkmıştır. Çünkü; Doğu Anadolu'da Rusya himayesinde kurulacak bir Ermenistan

¹ İngiltere Ayastefanos Andlaşması'na karşı çıkmıştır. Çünkü;Doğu Anadolu'da Rusya himayesinde kurulacak bir Ermenistan İngiltere'nin Basra Körfezi ve Hindistan Yolu'nun tehlikeye düşmesi anlamına gelmekte idi. Bunun üzerine İngiltere, Osmanlı Devleti'nden Kıbrıs'ı kopararak, bunun karşılığında Ayastefanos Antlaşması'nın değiştirilmesini sağlamış ve Berlin Konferansı'nda Rusya'nın Kars, Ardahan ve Batum dışında işgal ettiği topraklardan hemen geri çekilmesi ve Ermeni Islahatı'nın bunun akabinde yapılmasını öngörmüştür.

İngiltere'nin Basra Körfezi ve Hindistan Yolu'nun güvenliğini tehlikeye düşürecektir. Bunun üzerine İngiltere, Osmanlı Devleti'nden Kıbrıs'ı kopararak, bunun karşılığında da Ayastefanos Andlaşması'nın değiştirilmesini sağlamış ve Berlin Konferansı'nda Rusya'nın;Kars, Ardahan ve Batum dışındaki işgal ettiği topraklardan hemen çekilmesini ve Ermeni İslahatı'nın bunun sonucunda yapılmasını kararlaştırmış, üstelik bu yapılacak ıslahatın da beş büyük devletin kontrolünde yapılmasını istenmiştir. Bu tarihten itibaren de, İngiltere “ Ermeni İslahatı” ‘nı kendi meselesi olarak görecektir.

1880 yılında İngiltere’de, Gladstone Hükümeti’nin iktidara gelmesi bu mücadeleyi daha da etkin bir duruma getirecektir. İngiltere artık, Rusya’ya karşı Osmanlı Devleti’nin toprak bütünlüğünü korumak politikasını terk etmiş ve Osmanlı İmparatorluğu’nu parçalayıp kendisine dost küçük devletler kurmayı ve bunları Rusya’ya karşı tampon olarak kullanmayı amaçlayan yeni bir Osmanlı politikasını benimsemiştir. İngiltere’ye göre, bu tampon devletçiklerden birisi de Ermenistan olacaktır.

İngiltere’nin izlemiş olduğu bu yeni politikanın ilk sonuçları, İngiliz basınında Doğu Anadolu’dan Ermenistan olarak bahsedilmesi, Doğu Anadolu’nun en uç köşelerinde bile İngiliz Konsolosluklarının açılması, bölgede bulunan Protestan misyonerlerin sayısının hızla artması ve Londra’da bir İngiliz-Ermeni Komitesinin kurulmasıyla görülmüştür.

Rusya ve İngiltere’nin Ermenileri kendi çıkarları doğrultusunda kullandıkları çok sayıda Ermeni ve yabancı kaynak tarafından da belgelenmiştir.

Ermeni Patriği Haren Aşıkyan “**Ermeni Tarihi**” isimli eserinde, ” Türkiye’nin çeşitli yerlerine dağılmış çok sayıda misyoner İngiltere lehine propaganda yapmakta, Ermenilerin İngiltere sayesinde muhtariyete kavuşacaklarını ileri sürmektedirler. Kurdukları okullar, bu gizli tasarılarının yuvasıdır” demektedir. Ermeni din adamı Hrant Vartabed’e göre de, ” Osmanlı ülkesinde Protestan topluluklar kurulması ve bunların İngiltere ve Amerika Birleşik Devletleri tarafından himaye edilmesi, uygarlık iddiasındaki Batılı güçlerin en kutsal duygu olan din duygusunu bile kullanmaktan kaçınmadıklarını göstermektedir” demektedir. Vartabed ayrıca, Eçmiyazin Katolikos’u V.Kaork’u da Çarlık Rusyası’na alet olmak ve Anadolu Ermenileri’ne ihanet etmekle suçlamaktadır (**Schemsi, 1999:20**).

Bu konuda bir başka açıklama ise, İstanbul’da bulunan Fransız Büyükelçisi Paul Cambon’a aittir. Cambon 1894’de Paris’e göndermiş olduğu gizli bir raporda: “ Gladstone, gayr-ı memnun Ermenileri örgütlemiş, disiplin altına almış, onlara destek vaadinde bulunmuştur. Bundan sonra propaganda komitesi ilhamını aldığı Londra’ya yerleşmiştir” demektedir. Bu konudaki bir benzer açıklama ise, Jean Paul Garnier’den gelmektedir. Bu açıklamada, ” Millet-i Sadıka diye adlandırılan Ermeniler, Ruslar ve Protestan misyonerlerce tahrik edilmiş ve Berlin Konferansı’na sanki zulüm görmüş bir halkmış gibi başvurmuşlardır” denmektedir.

ERMENİ SORUNU VE TÜRKİYE

Edgar Granville ise, "Rus tahrikinden önce Osmanlı ülkesinde hiçbir Ermeni hareketi olmadığını; Çar himayesinde bir Ermenistan gibi hayaller yüzünden masum insanların acı çektiklerini" kaydetmiş ve asıl suçluların çarlar olduğunu, Ermeni hareketlerinin Doğu Anadolu'nun Rusya'ya ilhakını amaçladığını vurgulamışlardır.

Ermeni yazar Kaprielian "**Ermeni Krizi ve Yeniden Doğuş**" isimli eserinde, "İhtilâl vaad ve telkinlerini Ruslara borçlu olduklarını" öğünerek açıklamaktadır.

Yine bu konuda Taşnak yayın organı Hairenik 28 Haziran 1918 tarihli sayısında: "Türkiye'deki Ermeniler arasında ihtilâlcî ruhun uyanması Rus kışkırtmaları sonucudur" itirafında bulunmaktadır.

Bütün bu açıklamalardan sonra, Ermeni Meselesi'nin arkasındaki gerçek nedenin Emperyalizmin Osmanlı İmparatorluğu'nu parçalama ve paylaşma politikalarının olduğunu söylemek daha doğru olacaktır.

Rusya, savaş sonrası Doğu Anadolu'nun ilhakını, Ermeni Meselesi'ni yaratarak, bir oldu bittiye getirmeye çalışırken, Ermenisiz bir Ermenistan oluşturmak istiyordu. Berlin Konferansı ise bunun hiçbir zaman gerçekleşmeyeceğini gösterdi. Rusya Ermeni İslahatıyla ilgili çabaların, Osmanlı Ermenileri ile Rus Ermenileri arasında bir işbirliğinin doğmasından ve kendi çabasıyla ortaya çıkan Ermeni Meselesi'nin, kendisi aleyhine dönmesinden de çekinmiş ve Rusya'yı Ermeni Meselesi'nde geri adım atmaya mecbur etmiştir (**Öke, 1986:100**).

Başta İngiltere olmak üzere, Batılı büyük devletler Berlin Andlaşması'ndan sonra, 61 nci maddenin uygulanması için ilk girişimi 11 Haziran 1880 tarihinde yaptılar. Bunun üzerine Osmanlı Devleti almayı düşündüğü önlemleri açıkladı. Bab-ı Ali'nin almayı düşündüğü önlemler, yabancı devletlerin Doğu vilâyetlerini muhtar bir idareye sürükleyecek isteklerine ters düşmekteydi. Bu nedenle tepkilerini göstermekte gecikmediler (**Karal, C.VIII/1988:133,134**). Osmanlı Devleti büyük devletlerin ve Avrupa kamuoyunun şikâyetlerini önlemek için, doğu vilâyetlerine bir tahkik heyeti gönderdi. Heyetin hazırlamış olduğu rapora dayanarak, 3 Ekim 1880 tarihinde büyük devletlere yapılacak ıslahatla ilgili olarak bir muhtıra verildi. Büyük devletler, milletlerarası bir çok meselenin gündeme geldiği ve Avrupa kamuoyunu harekete geçirecek nitelikte Ermeni olaylarının olmadığı bu tarihlerde, muhtırada yer alan vaatleri yeterli gördüler (**Karal, C.VIII/1988:134,135**). Osmanlı Devleti, büyük devletlerin ıslahat isteklerini görünürde uygulamaya koymaya çalışmakla beraber, fazla bir ilgi de göstermeyerek, aleyhimize sonuçlar getirebileceği endişesiyle, zamana bıraktı. Şüphesiz Avrupa siyasetinin gündemine başka meselelerin girmesi böyle bir politikanın izlenmesinde etkili oldu (**Öke, 1986:100;Küçük, 1986:94,97**).

Ermeni İslahat tasarılarıyla ilgili tartışmalar devam ederken, Ermeniler, Avrupa kamuoyunun dikkatini çekmek için, daha etkili yollar aramaya başladılar. Bu amaçla, 1880'den itibaren Doğu Anadolu'da bazı Ermeni komiteleri kurularak isyan hazırlıkları başlatılmıştır. Bu komitelerden Van'da "Kara Haç" ve "Armenakan" Erzurum'da "Vatan Koruyucuları" isimli komiteler oluşturulmuştur. Bu komiteler, yerel boyutta

kalmış ve Osmanlı yönetiminden bir şikayeti olmayan, refah ve barış içinde yaşamaya devam eden Ermeni halkının büyük çoğunluğunun bu faaliyete katılmaması sebebiyle etkili olamamış, zamanla varlıkları sona ermiştir.

Osmanlı Ermenileri'ni içeride kurulan komiteler yoluyla devlete karşı harekete geçirmek mümkün olamayınca, bu kez daha farklı bir yol denenmesine karar verilmiş ve Rus Ermenileri'ne Osmanlı toprakları dışında yeni cemiyet ve komiteler kurdurulmuştur. Bu cemiyetlerin en önemlileri 1887 yılında Cenevre'de kurulan ve 1890 yılında Tiflis'de (Kafkasya'da) kurulan Taşnak Komitesi'dir (Uras, 1983:422,457). Bu komitelere hedef olarak Anadolu toprakları, amaç olarak " Osmanlı Ermenileri'ni kurtarmak" gösterilmiştir.

Bu hedef ve amaç doğrultusunda, yabancı ülkelerde veya Türkiye'de kurulan bütün Ermeni teşkilâtlarının amacı isyan çıkarmaktı. Maksat isyan olunca, sebep bulmak veya yaratmak da zor olmayacaktır.

Ermeni propagandasının bugünkü öncülerinden, Louise Nalbandian, Hınçak Komitesi için: "(Ermeni) Halkın(ın) duygularını harekete geçirmek için tahrik ve teröre ihtiyaç vardı. Halk, düşmanlarına karşı kıskırtılacak ve aynı düşmanın misilleme faaliyetinden yararlanılacaktı. Terör halkı korumak ve Hınçak Programına güven duymasını sağlamak için bir yöntem olarak kullanılacaktı. Parti (Komite), Osmanlı Hükümetini terörize etmeyi amaçlamıştı. Bu suretle rejimin prestiji sarsılacak ve tam anlamıyla dağılması için çaba harcanacaktı. Terörist taktiklerin tek odak noktası hükümet olmayacaktı. Hınçaklar, o sırada hükümet hesabına çalışan en tehlikeli Ermeni ve Türkleri öldürmek istiyor ve bütün casus ve muhbirleri yok etmeye çalışıyorlardı. Parti '(Komite), bütün bu terörist faaliyetlerde bulunabilmek üzere kendisine özgü bir kuruluş oluşturacaktı" demektedir (Nalbandian, 1963:110,111). K. S. Papazian ise, Taşnak Komitesi hakkında: " Komitenin programı isyan yoluyla Türkiye Ermenistanı'na siyasî ve ekonomik özgürlük sağlamaktı." demektedir. Komitenin, 1892 yılında yapılan genel kurulunda kararlaştırılan programının 8 inci metodu Hükümet yöneticilerini ve hainleri terörize etmek, 11 inci metodu ise, hükümet kuruluşlarını tahrip etmek ve yağmalamaktı (Nalbandian, 1963:15).

Taşnak kurucularından ve ideologlarından Dr. Jean Loris- Melikoff, " Komitenin çıkarlarının Ermeni Toplumunun çıkarlarından önde geldiğini ve amaçlarının gerçekleşmesi uğruna zengin Ermeniler'den terör yoluyla para toplandığını" kabul etmektedir (Nalbandian, 1963:15).

Bütün bu açıklamalardan da anlaşılacağı üzere, esas amaç, Anadolu'da isyanlar çıkarmak, yöntem ise terördür .Ermeni Komiteleri bu programlarını uygulamaya koymak için hiç zaman kaybetmemişler ve çeşitli ayaklanma girişimlerinde bulunmuşlardır.

Ayaklanma girişimi önce Hınçaklar'dan gelmiş, daha sonra Taşnaklar da bu yolu izlemişlerdir. Bütün ayaklanma girişimlerinin ortak özelliği bunların dışardan gelen komitecilere planlanmış ve gerçekleştirilmiş olmasıdır.

1880-1890 yılları arasındaki dönem, Ermeni komitelerinin organize olma ve yerleşme dönemidir. Fakat, 1890'dan itibaren, Ermeni olaylarının giderek büyümesi ve yaygınlaşmasında, dış güçlerin rolü ön plana çıkmaktadır (**Bilgi, 1999:9**). 1890 yılına kadar değişik bölgelerde, bir çok Ermeni Hareketleri görülmüşse de, İlk isyan, 20 Haziran 1890 tarihinde çıkan Erzurum İsyanı'dır. Bu isyanı yine aynı yıl içinde meydana gelen; Kumkapı Gösterisi, 1892-1893'de, Kayseri, Yozgat, Çorum ve Merzifon Olayları, 1894'de, Samsun İsyanı, 1895'de Bab-ı Ali gösterisi ve Zeytun İsyanı, 1896'da Van İsyanı ve Osmanlı Bankası'nın işgali, 1903'de 2 nci Samsun isyanı, 1905'de Padişah Abdulhamid'e suikast girişimi, 1909'da Adana İsyanı izlemiştir (**Uras, 1983:458,459**).

Bütün bu olaylar ve isyanlar, Ermeni Komitelerince "Ermenilerin Türklerce katledilmesi" olarak tanıtılmış ve Batılı ülkelerin Hıristiyan kamuoyuna bu şekilde yansıtılarak, hedeflerine daha kolay ulaşmak istenmiştir. Zaten bu devletlerin izlemiş oldukları politikada, saptırılarak anlatılan, yalanlarla süslü bu mesajların kabul edilmesini gerektirmekte idi. Çünkü: Batılı bu ülkelere göre, "bu durum Hıristiyanlarla Müslümanlar arasındaki bir çatışmaydı. Vahşi Müslümanlar, Masum Hıristiyanları katletmekteydi". Öyle ise, yapılacak şey, Müslümanlara karşı Hıristiyan Ermenileri desteklemek ve himaye etmektir. Erzurum İsyanı'nı katliam olarak değerlendiren Ermeniler ve Avrupa devletleri, kısa bir süre sonra, Mutkili Musa Bey isminde bir şahsın Ermenilere eziyet ettiği yolunda asılsız olduğu anlaşılan şikayetleri de propaganda aracı olarak kullandılar (**Uras, 1983:460,461**). Ermeniler 13 Temmuz 1890 tarihinde, Hınçaklar'ın idaresinde bu iki olaya "misilleme hareketi"ne giriştiler. İlk defa "adalet istemek amacıyla" silâhsız bir gösteri yapmışlardır". Kumkapı Nümayişi "adı verilen olayla Ermeniler, Avrupa devletlerinin dikkatlerini toplamayı ve onların müdahalelerini amaçlamışlardı. Bu durum gerçekleşmedi, fakat Ermeni unsurunun isyana teşviki propagandası ile, bundan sonraki isyanlara katılımları sağlandı (**Uras, 1983:461,464**).

Ermeniler, 1892-1893 yıllarında Hınçak Komitesi'nin öncülüğünde; Kayseri, Yozgat, Çorum ve çevrelerinde de bir takım gösterilerle isyana teşebbüs ettiler (**Uras, 1983:464,471**). 1894 yılında çıkardıkları I. Sasun (Siirt) İsyanı ile, ayaklanmaların çapını genişlettikleri görülüyor. Bastırılan isyan, Avrupa'ya katliam olarak yansıtılacaktır (**Uras, 1983:471,478**). İsyanın çıktığı tarihlerde İngiltere, Rusya ve Fransa'nın Ermeni İslahatı ile ilgili olarak Osmanlı Devleti'ne verdikleri muhtıranın (**Küçük, 1986:115,160**). tartışmaları sürerken, 18 Eylül 1895 tarihinde, Ermeniler Hınçak Komitesi'nin teşviki ile, İstanbul'da Bab-ı Ali üzerine yürüyerek gösteri yaptılar (**Uras, 1983:478,478**). Dağıtılan gösterinin ardından, 1895 ve 1896 yıllarında Anadolu'da Ermenilerin yaşadıkları bölgelerde bir dizi isyan girişimleri görüldü (**Hocaoğlu, 1976:230,296**). Bu isyanların içinde, 1895'te başlatılan Zeytun İsyanı, 28 Ocak 1896 tarihinde, yabancı devletlerin arabuluculuğu ile son buldu (**Uras, 1983:491,498**). Bu isyanı çıkaran Hınçak Komitesi üyeleri, İngilizler'in koruyuculuğunda Anadolu'yu terk ettiler. Bu tarihten sonra Hınçak Komitesinin aktif

faaliyetleri azalırken yerini yavaş yavaş Taşnak Komitesi almaya başladı (**Gürün, 1985:160,161**).

Taşnak Komitesi, Anadolu’da isyanlar çıkarırken, İstanbul ve İzmir gibi merkezlerde de harekete geçilmesine karar verdi. Ülkeyi kana boyayarak ulaşmak istedikleri amaç için, bu defa hedefi büyük tutarak, 21 Temmuz 1905 tarihinde padişaha karşı başarısız bir suikast girişiminde bulundular (**Hocaoğlu, 1976:396,440**).

1890 Erzurum Olayı ile başlayan Ermeni isyanları, 1895-1896 yıllarında en yoğun dönemini yaşadı.1908 yılına kadar süren dönem içindeki isyan girişimlerinin son denemesi, 1905 Yıldız Suikastı girişimi olmuştur.

Sultan II. Abdülhamid, Ermeni İsyancıları’nın çok yoğun olduğu bu dönemde, büyük devletlerin 1895 yılında yeniden sundukları İslahat Projesini de kabul etti.Fakat uygulanmasını zamana bıraktı (**Öke, 1986:101**). Çıkardıkları isyanlarla da sonuca ulaşamayan Ermeniler, artık hayallerini yitirmeye başladılar (**Şahin, 1988:202,203**). Başka bir anlatımla, ” Balkanlaştırma Metodu” veyahut “ Bulgar Yolu”, Ermeni hareketlerini, Osmanlı bütünü içinde bir Hıristiyan hareketinden fazla bir şey olmamaya mahkum etti (**Ter Minassian, 1992:36**). Bu durum, Sultan II. Abdulhamid’in yönetimine karşı gelişen Jön Türk muhalefeti ile Ermeniler arasında bir ittifakın doğmasına sebep oldu (**Şahin, 1988:202**). Jön Türkler Osmanlı Devleti’nin, Sultan II. Abdülhamid yönetiminden kurtulmakla ve hürriyetin ilânı ile güçleneceğine inanırken, Ermeniler de bağımsızlık veya muhtariyet ümitlerini aynı yola bağladılar (**Mazıcı, 1987:62,64**).

Jön Türk Hareketi’nden doğan İttihat ve Terakki Cemiyeti, Ermenilerin dışında diğer azınlıklarla da işbirliği içerisindeydi (**Ahmad, 1986:112,174**). İttihat ve Terakki Cemiyeti “Osmanlı İmparatorluğu’nu Türk ve Türk olmayan, Müslüman ve Müslüman olmayan çeşitli unsurlarıyla birlikte kurtarmak” amacına dayanan, temelleri geniş tutulmuş bir siyasî hareketti (**Bilgi, 1992:12**). Bu sebeptendir ki, II.Meşrutiyet ile birlikte, Ermeni Meselesi de değişik bir boyut kazanacaktır.

23 Temmuz 1908 tarihinde Meşrutiyet’in ilânından sonra, Ermenilerin komitecilik faaliyetlerini, kısa bir süre için askıya aldıklarını komite liderlerinin Meşrutiyet yanlısı konuşmalar yaptıklarını, bildiriler hazırladıklarını görmekteyiz.İlk zamanlardaki heyecanın geçmesiyle birlikte, ortamın uygunluğundan istifade ile, bağımsızlık için isyan etme yollarını aramaya başladılar. Bunun için de 14 nisan 1909 tarihinde Adana’da ayaklanma hareketinde bulunacaklardır. Bütün bu olanlara rağmen, 16 Eylül 1909 tarihinde İttihat ve Terakki Partisi yönetimi ile Taşnaklar arasında ikili bir anlaşma yapılacaktır. Bu anlaşma ile, Ermenilerin bağımsızlıkları için savaştıkları konusunda oluşan yanlış fikirlerin ortadan kalkması ve vilâyetlerdeki hakların artması için birlikte çalışılması vurgulanmakta idi.

Taşnak Komitesi ile İttihat ve Terakki Partisi yöneticilerinin anlaşması sonucunda, meclislerde en az değişim Ermeni temsilcilerinin sayısında olmuştur. Ermenilerin 1908 meclisinde 14, 1912 meclisinde 13 ve 1914 meclisinde 14 temsilcisi bulunacaktır.

ERMENİ SORUNU VE TÜRKİYE

Gerek meclisteki ve gerekse idari kadroları dolduran çok sayıdaki Ermeni'nin buldukları ilk fırsatta Ermenistan'ın kurulması için dış güçlerin yardımına başvurması ve hızlı bir şekilde silâhlanması, İttihat ve Terakki Partisi yönetimi ile başlayan dostluğun bitmesine neden olmuştur.

II. Meşrutiyet'in oluşumuna destek veren Ermeni terör örgütünün yöneticileri, sessiz kalmayı tercih ettikleri bu dönemde, gizlice silâhlanmayı devam ettirirken mecliste bulunan Ermeni milletvekillerini de baskı altında tutmaktaydılar (**Kürşat, 1989:15**). Böylece kısa zamanda Ermenilerle ilgili yeni düzenlemeler yapılması yönündeki girişimlere kapılar açılabilmiştir.

Ermeni liderleri 1912 yılı başlarında Avrupa hükümetlerini” Ermenilerin muhtariyeti” yönünde elde etmek için harekete geçtiler (**Bilgi, 1992:13**). Kısa bir süre sonra, “Ermeni İslahatı” yoğun olarak tekrar gündeme geldi.İttihat ve Terakki liderlerinin Ermenilerin durumunun düzeltileceği yönündeki açıklamalarına Ermeniler, ”madem ki büyük devletler işe başlamışlardır. Artık bundan vazgeçmek bizce mümkün değildir” şeklinde cevap verdiler (**Cemal Paşa, 1959:357**).

Ashında Ermeniler, uluslararası ilişkilerin yarattığı uygun ortamdan ve Osmanlı Devleti'nin sıkıntılı durumundan yararlanmayı düşünmekte idiler.

Ermenilerin bu düşünceleri doğrultusunda, asıl istedikleri-niteliği ne olursa olsun Osmanlı Devleti'nin bölüşümünden kendilerine bir pay alabilmektir.

Bu durum karşısında ise, Batılı devletler adeta bir ıslahat projesi yarışına giriştiler”. Her ülkede kendi çıkarları doğrultusunda ıslahat projesinden başkaca birtakım projeler hazırlıyor”, birbirlerine ya da Osmanlı Devleti'ne sürekli olarak muhtıra ve notalar veriyorlardı (**Mazıcı, 1987:56**). Osmanlı Devleti İngiltere'den Şubat 1913'te istediği, Ermeni İslahatı'na yardımcı olacak danışmanlarının denetiminin kaldırılarak, Osmanlı Hükümeti'nin onayıyla hareket edecek müfettişler tayin edildiğini açıklayan bir projeyi elçiliklere bildirdi (**Uras, 1983:411**). Osmanlı Devleti elçiliklere bildirdiği bu proje için, hukuki dayanağı da hazırlamış ve ülkenin çeşitli müfettişlik bölgelerine ayrılmasını öngören bu değişikliği, 3 Temmuz 1913 tarihinde ilân ederek, uygulama alanına koymuştur.

Osmanlı Devleti, Doğu Anadolu'da Rusların çıkarları doğrultusunda bir Ermenistan oluşturmak projesini, Almanlar'ın da etkisi ile reddedecektir. Fakat bir süre sonra, aynı proje üzerinde yapılacak birkaç değişiklik ile 8 Şubat 1914 tarihinde kabullenecektir .Osmanlı Devleti bu andlaşma ile birlikte;Doğu Anadolu'daki iki bölgenin başına iki yabancı genel müfettiş tayinini, dolayısı ile de buralarda Ermeni hakimiyetini kabul ediyordu.

Ermeni İslahatı'nın önem kazandığı bu dönemde, zaten I.Dünya Savaşı da çıkmıştı. Ermeni Sorunu ile ilgili olarak, İttihat ve Terakki Partisi yöneticilerinin amacı;savaştan yararlanarak Rusya'nın baskısıyla kabul edilen Doğu Anadolu İslahatına ait andlaşmanın şartlarından biran önce kurtulmaktı .Savaşın başlamasıyla birlikte,

“İslahat Andlaşması” uygulama alanından kaldırıldı .Böylece Türk- Ermeni ilişkilerinde yeni bir süreç başladı.

Osmanlı Devleti'nin seferberlik ilânından sonra, Ermeni komiteleri faaliyetlerini daha da artırdılar ve Ermeni gönüllü birliklerini kurdular. Kafkas Cephesinde savaşın başlamasıyla birlikte, Rusların çağrılarına uyan bu gönüllüler, Türklere karşı savaştılar.(**Ali İhsan Sabis, 1990:C.II,183,184**) Osmanlı Devleti bu durum karşısında tedirgin olmakla birlikte, bir süre sonra durabileceği ümidiyle sessiz kalacaktır. Fakat bu sessizlik uzun sürmeyecektir.

Komitelerin I.Dünya Savaşı'nda faaliyete geçmesinden endişelenen Osmanlı Devleti, savaş öncesinde, 1914 Ağustosunda Erzurum'da Taşnak yöneticileriyle bir toplantı yapmıştır. Taşnaklar bu toplantıda Osmanlılar'ın savaşa girmesi durumunda, sadık vatandaşlar olarak Osmanlı Orduları tarafından verilecek görevlerini yerine getirecekleri sözünü vermişlerdir. Fakat bu sözlerini tutmamışlardır. Bu toplantıdan önce, Haziran ayında yine Erzurum 'da düzenlenen Taşnak Kongresi'nde Osmanlı Devleti'ne karşı mücadelenin sürdürülmesi kararı alınmıştır.(**Ermeni K. A ve H. İ, 1917:144**) Rusya Ermenileri de, Rus Ordularıyla birlikte, Osmanlı Devleti'ne saldırma hazırlıkları içine girmişlerdir .Bu arada Rusya'nın amacı da Ermenileri kullanarak Doğu Anadolu'yu ilhak etmektir (**Tchalkouchian, 1919:12**).

Rusya'nın Osmanlılar'a savaş ilân etmesi üzerine Taşnak Komitesi yayın organı Horizon “Ermeniler en ufak bir tereddüt göstermeden İtilâf Devletleri'nin yanında yer almışlar, bütün güçlerini Rusya'nın emrine vermişler, ayrıca gönüllü alayları kurmuşlardır” açıklamasını içeren bir bildiriye yayınlamıştır (**Uras, 1983:594**).

Taşnak Komitesi, kendi örgütüne de: ”Ruslar sınırı geçtiklerinde ve Osmanlı Orduları geri çekilmeye başladıklarında her yerde isyanlar çıkarılmalı, Osmanlı Orduları bu suretle iki ateş arasına alınmalıdır. Osmanlı Ordularının ilerlemesi halinde Ermeni askerler silâhlarıyla birlikte kıtalarını terk edecek ve çeteler kurarak, Ruslar'la birleşeceklerdir” emrini verecektir (**Hocaoğlu,1976:571**).

Hınçak Komitesi de, örgütüne gönderdiği talimatta, ” Komitenin bütün gücüyle mücadeleye katılarak, İtilâf Devletleri'nin ve özellikle Rusya'nın müttefiki sıfatıyla, Ermenistan, Kilikya, Kafkasya ve Azerbaycan'da zaferi temin için her türlü vasıta ile, İtilâf Devletlerine yardım edeceğini”bildirmiştir (**Ermeni K. A.ve H.İ, 1917:151,153**).

Ermeniler, bu emirlere uyararak silâhlarıyla firar ederek, ya Rus kuvvetlerine katılmışlar ya da çeteler kurmuşlar, yıllardır Ermeni ve misyoner okul ve kiliselerinde saklanan silâhlar ortaya çıkarılmış, askerlik şubeleri basılarak yeni silâhlar sağlanmışlar. Silâhlanan bu çeteler komitelerin”Kurtulmak istiyorsan, önce komşunu öldür”emri ile, savunmasız Türk şehir, köy ve kasabalarına saldırarak büyük bir katliam yapmışlardır. Osmanlı kuvvetlerini arkadan vurmuşlar, Osmanlı birliklerinin hareketini engellemişler, ikmal yollarını kesmişler, yaralı konvoylarını pusuya düşürmüşler, köprü ve yolları imha etmişler, şehirlerde ayaklanarak Rus işgalini kolaylaştırmışlardır.

ERMENİ SORUNU VE TÜRKİYE

Ermeni katliamı yalnızca Türkleri hedef almamış, Trabzon dolaylarındaki Rumlar'ı ve Hakkari civarındaki, Musevileri de içine almıştır (**Dokuz S.C.E.S, 1989:22**) Ermeni Komiteleri'nin amacı bu topraklar üzerinde yaşayan Ermeniler dışındaki bütün unsurları yok etmek ya da göçe zorlamak, bu şekilde çoğunluğu sağlamaktır.

Taşnak temsilcisinin 1915 Şubatında Tiflis'te toplanan Ermeni Milli Kongresinde yaptığı konuşmada, " Rusya'nın, Osmanlı Ermenilerini silâhlandırmak, hazırlamak ve isyanlar çıkarmalarını sağlamak için savaştan önce 242.900 ruble verdiğini" söylemesi (**Uras, 1983:604**), Rus-Ermeni ittifakı ve Ermeni komitelerinin savaş öncesinde nasıl bir hazırlık içinde olduklarını bütün açıklığı ile göstermektedir.

Ermeniler, bu ayaklanmaları ve faaliyetleri, Osmanlılar'ın tehcir kararı üzerine girişilen bir meşru müdafaa olarak açıklamak eğilimindedirler.Fakat, henüz alınmış bir tehcir kararı yoktur.Yapılan bu isyanlar tehcirin değil, tehcir isyanların sonucu olarak gelişmiştir.

Osmanlı Devleti yaşanan bu olayların karşısında, önce Ermeni Patriği, mebuslarını ve ileri gelenlerini çağırarak, Ermenilerin müslüman halkı katletmeye devam etmeleri durumunda, gereken önlemlerin alınacağını açıklamıştır. Bu bir sonuç vermeyince de 24 Nisan 1915 tarihinde, bütün Ermeni Komitelerini kapatmış ve yöneticilerinden 235 kişiyi devlet aleyhinde yıkıcı faaliyette bulunmaktan tutuklamıştır.

Osmanlı Devleti seferberlikten sonra dokuz ay kadar bekledikten sonra, 24 Nisan 1915 tarihinde vilâyetlere bir genelge göndererek, Ermeni Komitelerinin merkez ve şubelerinin kapatılmasını, evrakına el konulmasını ve elebaşlarının tutuklanmasını emretti (**Süslü, 1990:106,108**). Emrin gönderilmesinden yaklaşık bir ay sonra, Ermeni teşkilâtlanmaları ve silâhlanmalarının en küçük yerleşim birimlerine kadar götürülmesi ve Van örneğinde olduğu gibi, kanlı faaliyetlerini artırması üzerine, bir taraftan ordunun ve diğer bir taraftan da sivil halkın emniyet altına alınması için (**Süslü, 1990:109**) Başkomutan Vekili Enver Paşa, Dahiliye Nezareti'nden, Ermenilerin Doğu Anadolu vilâyetlerinden alınarak, savaş bölgesinden uzak yerlere yerleştirilmesi isteğinde bulunacaktır. Yer değiştirme işlemi yapılırken de, Ermenilerin gittikleri yerde İslam nüfusunun yüzde onunu geçmemeleri ve kurulacak köylerin de her birinin elli evden fazla olmaması konusunda uyarıda bulunmuştur.

Dahiliye Nezareti, 27 Mayıs 1915 günü geçici bir kanun çıkararak, hıyanetleri görülen Ermenilerin başka yerlere iskanına karar verdi. Meclis-i Vükelâ tarafından da imzalanan kanun, 1 Haziran 1915 tarihinde Takvim-i Vekayi'de yayınlanarak uygulamaya kondu. Geçici kanun, Meclis-i Mebusan'ın açılmasından sonra da, 15 Eylül 1915 tarihinde milletvekillerinin onayından geçti (**Öke, 1986:147,148**). Dışarıdaki Ermenilerin her yıl " katliam" yıldönümü diye andıkları 24 Nisan işte bu 235 kişinin tutuklandığı tarihtir.

Osmanlı Devleti'nin bu büyük iç ve dış tehlikeler nedeniyle benzer tehlikelerle karşılaşan tüm ülkelerin almaktan çekinmeyeceği bir önleme başvurarak, savaş

bölgeleri yakınlarındaki Ermenileri daha güneydeki Osmanlı topraklarına, Suriye'ye tehcir etmiştir.'

2-ERMENİ TEHCİRİ, SEBEPLERİ VE UYGULAMASI

Osmanlı Devleti, Ermenilere karşı en son çare olarak "Tehcir Kanunu" olarak bilinen, sevk ve iskan kanununu çıkarmıştır. 14 Mayıs 1331(27 Mayıs 1915) tarihli bu geçici kanunla, " Vakt-i Seferde icraat-ı hükûmete karşı gelenler için cihet-i askeriyece ittihaz olunacak tedabir hakkında kanun-u muvakkat" ismini almakta ve burada Osmanlı Devleti'ne karşı casusluk ve hıyanetleri görülenlerin ayrı ayrı veya birlikte savaş alanlarından uzak yerlere gönderilmesi istenmektedir (**Süslü, 1990:110**). Bu kanun, Ermeniler tarafından iddia edildiği gibi, Osmanlı Devleti'nin kendilerine işkence yapmak isteğinden değil, silâhsız sivil halkı ve Osmanlı Ordusunu, Ermeni çetelerine karşı korumak amacı için hazırlanmış bir kanun idi. Avrupalılar Tehcir Olayını, kendi usullerince yapılan bir katliam olduğunu sanırlar. Çünkü, Jenosid, batı kültürünün ayrılmaz bir parçasıdır. Halbuki tehlikeli durumlarda ve gerektiğinde Osmanlı uygulaması katliamı değil, sürgün etmeyi tercih etmiştir. Aslında sürgün, Osmanlılar tarafından, bir "İskan ve Kolonizasyon Metodu" (**Süslü, 1990:99**) olarak kullanılmıştır. 1915 yılında Doğu Anadolu'da, Osmanlı Devleti'ne düşmanca davranan ve Rus Ordusuna katılan Ermenilere karşı uygulanan politika da özellikle bu yaklaşımdan kaynaklanmıştır. Zaten olayın anlatımı için de genellikle "tenkil" nakletme ifadesi kullanılmış, Batı dillerindeki sürgün anlamında kullanılan "deportation, exil, banissement, proscription" gibi terimlerin karşılığında bir ifade kullanılmamıştır. Zaten kanunun ismi de " sevk ve iskan kanunu" 'dur (**Süslü, 1990:99**). Tarihi boyunca azınlıklar ile ilişkilerini çağdaş devletlerden üstün bir seviyede tutan Osmanlı Devleti'nin, XX. yüzyılda devlet yönetimince katliama başvuracağını düşünmek yanlış olur. Aslına bakılırsa, Ermenilere yapıldığı iddia edilen soykırım konusu, Ermeni Propaganda kampanyasının değişmeyen konusudur. Çünkü; Osmanlı Devleti, Ermenilerin yerlerinin değiştirilmesi için gerekli tedbirleri almıştı. Dahiliye Nezareti Mayıs 1915 tarihinde yayınlamış olduğu on beş maddelik bir genelge ile, Ermenilerin yerlerinin değiştirilmesinin koşullarını belirlemişti. Değişik tarihlerde çeşitli vilâyetlere gönderilen yazılarda, Ermenilerin sevkı sırasında kendilerine gelebilecek saldırılara karşı korunmaları, firarlarının önlenmesi, iaşe ve iskan masraflarının karşılanması, mallarının muhafaza edilmesi gibi birçok konuda uyarılarda bulunmaktadır. Dahiliye Nezareti, ortaya çıkan birtakım şikayetler üzerine, 28 Ağustos'ta, yerleri değiştirilen Ermenilerin olası ihtiyaçlarının giderilmesini, göç kabilelerine saldıranlara karşı önlemlerin alınmasını ve bu konuda ihmali görülenlerin divan-ı harbe verilmesini emreden kapsamlı bir genelge daha yayımlayarak, bu konudaki duyarlılığını göstermiştir (**Öke, 1986:149**). Osmanlı Devleti'nin, bu konuda başvurduğu bütün önlemlere rağmen, savaş öncesi ve sonrasında Ermeni katliamlarını yaşayan Müslüman halkın bazı taşkınlıklarda bulunmasına engel olunamamıştı. Ayrıca askerî ve sivil makamların aldığı önlemlerle suiistimallerin önüne geçilmek istenmiştir. Suçluların cezalandırılması yönünde, Dahiliye Nezareti'nde, dört ayrı araştırma komisyonu kurulmuştur. Kurulan bu komisyonlar, Anadolu'ya gönderilerek suçluların divan-ı

ERMENİ SORUNU VE TÜRKİYE

harplere gönderilmesi ve yargılanması sağlanmıştır. Divan-ı harplerde yapılan yargılamalarda, değişik bölgelerde, toplam 1397 kişi idam dahil çeşitli cezalara çarptırılmışlardır (**Gürün, 1985:221**).

Yer değiştirme sırasında Ermenilerin kayıplara uğradıklarını, ancak bunun bir katliam olmadığını ve birçok sebepten kaynaklandığını görüyoruz. Yerlerinden ayrılmaya razı olmayan Ermenilerin askerlerle çatışmaya girmeleri, devlete karşı isyan etmeleri, savaşın getirmiş olduğu kıtlık, hastalık, iklim şartları, çapulcuların saldırıları ve zaman zaman Müslüman halkla giriştikleri çatışmalar, kayıpların başlıca sebepleri arasındadır. Türk kaynakları bu konuda iki yüz ile üçyüzbin arasında değişen sayılar veririrken, 1920 yılında Fransızlar'ın yaptığı bir araştırmada bu sayılar beşyüzbine kadar çıkmaktadır. Ancak burada açıklık getirilmesi gereken bir başka konu da, bu sırada ölen Müslüman nüfusun açıklanan bu sayıların çok daha üstünde bir seviyede olduğudur. Esasında Ermenilerin verdiği kayıpları da fazlaca abartmamak gerekmektedir. Çünkü; Bir dünya savaşı, bir başkaldırı ve bir isyan bunun sonucunda da bir tehcir uygulaması söz konusudur. Savaş şartlarından kaynaklanan genel bir asayişsizlik, şahsi kin ve intikam duyguları, Ermenilerin bir takım saldırılara uğraması ve bunun sonucunda kayıplara uğramasına neden olmuştur. Savaş günlerinin çok güç koşullarını, araç, yakıt, gıda, ilâç ve diğer imkanların yetersizliğini, ağır iklim şartlarını ve tifüs gibi, salgın hastalıkların neden olduğu tahribatı da göz önünde tutmak gerekir. Doksan bin kişilik bir Osmanlı Kolordusu'nun Doğu Cephesinde soğuk ve hastalıktan kırıldığı da unutulmamalıdır. Cephelere uzak bölgelerde, hatta başkent İstanbul içerisinde bile sıkıntılar çekilmiştir. Bütün bu koşullar ve sıkıntılar yalnızca Ermeniler için değil, bütün Osmanlılar için eşit şartları barındırmaktadır. Karşılaşılan acılar herkes için ortak acılar olmuştur (**Dokuz S.C.E.S, 1989:24**).

Ermeni Tarihçi Leon'un da belirttiği gibi, Osmanlı Hükümeti"Rus kışkırtmalarına kapılarak ve Rus silâhlarına güvenerek, karışıklık ve isyanlar çıkaran Ermeni komiteleri karşısında kendi varlığını korumak hakkını kullanmıştır" (**Dokuz S.C.E.S, 1989:24**).

Üstelik tehcir bir cezai işlem değil, güvenlik nedenleriyle belirli bir grubun yine belirli bir yerde ikamete mecbur edilmesidir. Bir savaş halinde düşman ile işbirliği yaptığı ispatlanmış ve üstelik, bu işbirliğini bir övünç vesilesi olarak gören toplulukların, zararlı faaliyetlerinin önlenmesi bakımından belirli bölgelere mecburi ikamete tabi tutulmaları da gayet normal bir davranış olarak yorumlanmalıdır. Biz bunun örneğini II. Dünya Savaşı sırasında da görmekteyiz. Bütün devletler buna benzer uygulamalarda bulunmuşlardır. Ancak, Osmanlı Devleti, farklı olarak, Ermenilerin tehcir sırasında zarar görmelerini önlemek için çok belirgin bir gayret göstermiştir. Bu amaçla yayınlanan emirler bunun belirgin bir kanıtıdır:

"Kasaba ve köylerde yerleşik ve nakli gereken Ermeniler, yeni yerleşme bölgelerine hareket ettirilmeli ve yolculukları esnasında rahatları sağlanmalı, canları ve malları korunmalıdır;varışlarından yeni yurtlarına tamamıyla yerleşmelerine kadar işeleri mülteci tahsisatlarından karşılanmalıdır;bunlara daha önceki mali durumları ve hali hazır ihtiyaçlarına göre mal ve toprak dağıtılmalıdır;ihtiyaç sahipleri için hükümet

evler yapmalı, çiftçi ve ihtiyaç sahibi zanaatkarlara tohum, alet, teçhizat temin etmelidir” (B.O.A.M.V:198/163).

“Bu emrin tamamıyla, Ermeni isyancı komitelerinin genişlemesine karşı bir önlem olması nedeniyle, Müslüman ve Ermeni gruplarının karşılıklı katliama girişmelerine yol açacak şekilde yerine getirilmesinden kaçınılmalıdır” (Dokuz S.C.E.S, 1989:24).

“Yeniden yerleştirilen Ermeni gruplarına refakat etmek üzere özel görevliler temini için düzenlemeler yapılacak, bunların yiyecek ve diğer ihtiyaçları sağlanacak, bu amaçla gerekecek harcamalar göçmenlere ayrılan hükümet tahsisatından karşılanacaktır” (Dokuz S.C.E.S, 1989:24).

“Göçmenlerin yolculukları sırasında varış yerlerine kadar gerekli iaşeleri sağlanmalıdır.Yoksul göçmenlere yerleşebilmeleri için kredi verilmelidir. Yolculuk halindeki kişiler için kurulan kamplar muntazaman denetlenmelidir;bu kişilerin refahı için gerekli önlemler alınmalı, ayrıca asayiş ve güvenlikleri sağlanmalıdır.Yoksul göçmenlere yeterli yiyecek verilmeli ve sağlık durumları her gün doktor tarafından denetlenmelidir...Hasta, kadın ve çocuklar trenle, diğerleri ise, dayanıklılıklarına göre katırla, araba içinde veya yaya olarak gönderilmelidir. Her konvoyu bir müfrezeye muhafız refakat etmeli, her konvoyun yiyecek malzemeleri varış yerine kadar korunmalıdır...Kamplarda veya yolculuk sırasında göçmenlere karşı bir saldırı vuku bulursa, bu saldırılar derhal püskürtülmelidir” (Dokuz S.C.E.S, 1989:25).

Görüldüğü üzere, çok köklü bir devlet geleneğine sahip bulunan Osmanlı Devleti, olaylara çözümleyici olarak yaklaşmakta ve Ermenileri de kırmama eğilimi içindedir.Osmanlı Devleti'nin bu politikasını farklı bir şekilde yorumlayarak, her türlü saldırganlık faaliyetine devam eden Ermenilere karşı, Osmanlı Devleti hiç istemediği halde, 27 Mayıs 1915 tarihinde, "Tehcir Kanunu"nu çıkardı. Ermenilerin tehcir uygulamasına tabi tutulmasını gerektiren nedenleri kısa maddeler halinde sıralamamız gerekirse;

1-Savaş bölgelerine yakın yerlerde oturan Ermeniler, Osmanlı sınırlarını korumakla görevli Türk Ordusunun hareketini güçleştirmektedir.

2- Askere erzak ve mühimmat naklini zorlaştırmaktadırlar.

3-Düşman ile birlikte ortak amaçlar doğrultusunda hareket etmektedirler.

4-çoğu yerlerdeki çarpışmalarda, düşmanla birlikte hareket etmekte, düşman saflarına katılmaktadırlar.

5-Birliklerimize ve savunmasız bir durumda bulunan halka karşı silâhlı saldırılarda bulunmaktadırlar.

6-Osmanlı şehir ve kasabalarına saldırarak katli ve yağmacılık girişiminde bulunmaktadırlar.

7-Düşmanın deniz kuvvetlerine erzak sağlamaktadırlar.

ERMENİ SORUNU VE TÜRKİYE

8-Stratejik açıdan önemli olan mevkiilerin yerini düşmana göstermektedirler **(Pehlivanlı, 1996:A.T.B ,C.40,25).**

Sıraladığımız bütün bu sebeplerle, Osmanlı Devleti'ne karşı suç işlemiş olan Ermenilere karşı "Tehcir" kararı alınmasa idi, idari ve hukuki açıdan yapılacak uygulama daha ağır sonuçlar verecekti. Çünkü, Osmanlı Askerî Ceza Kanunları'na göre, sayıları binleri bulan Ermeni isyancıların hepsinin birden idam edilmesi gerekiyordu 1915 yılında çıkartılan kanun hükmündeki bir kararname ile, bu hükmün bağlayıcılığı kalkacaktır. Aksi bir durumda ise, " vatana ihanetten" bütün isyancı Ermenilerin divan-ı harp önünde idamına karar verilir. Ermenilerin devlete karşı ihaneti kesin olduğu halde, Osmanlı Devleti köklü bir devlet geleneği gereği, yine bir sosyal hukuk devleti olduğunu Tehcir Uygulaması ile göstermiştir. Bu uygulama ile, suçlu ama Osmanlı vatandaşı Ermenilerin zarar görmeden uygun görülecek yerlere nakilleri istenmiştir. İsyan eden Ermenileri cepheden uzaklaştırılmağa ve cephelerden uzak yerlerde yerleştirilmeğe mecbur kalan Osmanlı Devleti yine de Ermenileri koruyucu önlemler almayı unutmamıştır .Bu önlemleri yine kısa maddeler halinde sıralamamız gerekirse;

1-Nakli gerekenler, gidecekleri yerlere kadar refah içerisinde sevk edileceklerdir.

2-Yollarda istirahatleri, can ve mal güvenlikleri korunacaktır.

3-Gittikleri yerlerde kesin yerleştirilmelerine kadar, kendilerine göçmen ödeneğinden geçimlerini sağlamak için yardım yapılacaktır.

4-Eski mali durumlarına uygun olarak kendilerine mal ve arazi dağıtılacaktır.

5-Hükümet tarafından ev yaptırılacaktır.

6-Çiftçilik yapanlara tohumluk, sanatkar olanlara meslekleri ile ilgili aletler dağıtılacaktır.

7-Terk ettikleri mallarından geriye kalanlar kendilerine verilecek, bu olmadığı takdirde, bunların karşılığı olarak para ödemesi yapılacaktır.

8-Boşaltılan şehir ve kasabalarda bulunup, Ermenilere ait taşınmaz malların sayımı yapılacak, bunların cinsleri ve kıymetleri, miktarları tespit edilecek ve göç ettirilene verilecektir.

9-Göçmenlerin kullanmayacakları mallar; zeytincilik, dutluk, bağ bahçe, dükkan, han, fabrika ve depo gibi gelir getirecek taşınmaz mallar, artırma usulü ile satılacak veyahut kiralanacak, bu gelirler uygun bir şekilde göçe zorlanan ilk sahiplerine verilecektir **(ATASE: 361/1030-1).**

Özetle söylememiz gerekirse, Ermeni ayaklanmalarının nedeni ne sefalet ne ıslahat, ne de baskıya uğradıkları iddiasıdır. Ayaklanmanın nedeni Batılılar ile Rusya'nın Ermeni Komiteleri ve Ermeni kilisesi ile işbirliği içinde Osmanlı Devleti'ni parçalamak istemeleridir. Osmanlı Devleti ise, bu isyanlar karşısında her devletin yapacağını yapmış ve isyanları bastırmak için asilerin üzerine kuvvet göndermiştir. İsyancılar Ermeni halkının çoğunluğunun komitelerin görüşlerini benimsemesi sebebiyle

kısa bir süre içerisinde bastırılabilmiştir .Ancak bu isyanların bastırılması Ermenilere yapılan birer yeni katliam olarak gösterilmiştir.

3. TEHCİR SONRASI GELİŞEN OLAYLAR VE OSMANLI DEVLETİ'NİN TUTUMU

Ermenilerin savaş sırasında isyanlar, ihtilâller çıkarmalarına ve kendi saflarında Osmanlı ordusuna karşı savaşıp hıyanet etmelerine hiç ses çıkarmayan hatta onları maddî ve manevî destekleyen İtilâf Devletleri, Osmanlı Hükümeti'nin son çare olarak başvurduğu ve işlerin düzenli olarak yapılması için 27 Mayıs 1915'te çıkardığı sevk ve iskân kanunu üzerine, bazı Ermeni yazarların yaptığı gibi hemen tezvîrâta başlamışlardır. Bir taraftan göç ettirilen başka unsurlar, özellikle müslümanlar hakkında hiç ses çıkarmadan, sevk ve iskân edilen Ermenilerin Türk Hükümeti tarafından soykırıma uğratıldıklarını öne sürerken, diğer taraftan da Devlete silâh çeken ve düşmanla işbirliği yapan Ermenileri mazur göstermek için Ermenilerin tehcir karşısında kendilerini müdafaa etmek amacıyla silâha sarıldıklarını iddia etmişlerdir. Bu tutum, kendisiyle savaş hâlinde buldukları Osmanlı Devleti'ni mağlup etmek ve parçalamak isteyen İtilâf Devletleri açısından normal karşılanabilir, savaşın bir gereği olarak yorumlanabilir. Ermeniler açısından da bağımsız bir devlet kurmaya matuf olduğu için ideal olarak nitelendirilebilir. Ancak olay tarihi açıdan, hukuk açısından ve insani açıdan ele alındığı zaman, Osmanlı Devleti'nin o güne ve günümüze kadar en doğru, en insanî, en ehven tedbiri, dokuz-on aylık bir tereddütten sonra yani bıçak artık kemiğe dayandıktan sonra aldığı gerçeği hemen ortaya çıkmaktadır. Yerli ve yabancı bir çok kaynakta belirtildiği üzere Osmanlı Devleti'ndeki 1.234.671 Ermeni'nin bir kısmı kendiliklerinden İtilâf Devletleri'yle birlikte başka ülkelere veya savaş sonrasında bağımsızlık kazanmış olan eski Osmanlı vilâyetlerine göç etmişler, eyaletlerine veya Anadolu'nun daha emniyetli bölgelerine göç ettirilmişlerdir. Yani iddia edildiği gibi "300.000, 1.500.000 veya 2-3.000.000 Ermeni'nin kökü kazınmamış, soykırıma tâbi tutulmamıştır.

Sevk ve iskân kanunu üzerine hemen harekete geçen İtilâf Devletleri Osmanlı Hükümeti'ne Havas Ajansı vasıtasıyla müştereken aşağıdaki bildiriye iletmişlerdir (Süslü, 1990:131).

"Fransa, İngiltere ve Rusya Devletleri, bu bildirin yayını hususunda birleşmişlerdir: Hemen bir aydan beri Türk, Kürt halkı, Osmanlı idaresi memurlarıyla birlikte ve çok zaman bunların yardımıyla Ermenileri yok etmektedirler. Söz konusu katliamlar özellikle Nisan'ın 15'ine yakın günlerde, Erzurum, Tercan, Bitlis, Muş, Sasun, Zeyton ve bütün Kilikya bölgesinde yapılmıştır. Van yöresinde yüze yakın köyün halkı tamamen öldürüldüğü gibi, aynı zamanda Osmanlı Hükümeti İstanbul'daki sâkin ve zararsız Ermenilere de musallat oldu. Türkiye'nin insanlık ve medeniyete karşı işlediği bu cinayetlerden dolayı gerek Osmanlı Hükümeti üyelerini ve gerek katliamlara katılmış ve katılacak olanları şahsen sorumlu tutacaklarını İtilâf Hükümetleri Babîâli'ye açıkça bildirirler".

24 Mayıs-6 Haziran 1915

ERMENİ SORUNU VE TÜRKİYE

Bu bildiriye Osmanlı Devleti aşağıdaki cevabı vermiştir:

“Osmanlı Hükümeti, sözü geçen bildirin kapsamı ifade ve maddeleri kesinlikle reddeder, Osmanlı memleketlerinde Ermenilere karşı katliam yapıldığı yalandır. Olayların içyüzünü anlatmak için aşağıdaki açıklama sunulur.

Erzurum, Tercan, Eğin, Sasun, Bitlis, Muş ve Çukurova Ermenileri rahatlık ve güvenliği bozacak hiçbir harekette bulunmadıklarından, Osmanlı memurları tarafından bunlar hakkında birtakım tedbirler alınmasına ihtiyaç görülmemiştir. Bu gerçek, tarafsız devletler konsoloslarınca da bilinir. Üçlü İtilâf Hükümetleri'nin bu konudaki suçlamaları yalandan başka bir şey değildir. Doğuya ait işleri ve hususları bilenler pekâla bilirler ki, Ermeni halkını her fırsattan yararlanarak Osmanlı Hükümeti aleyhinde isyana kışkırtanlar, üçlü İtilâfın ve özellikle Rusya ile sözü geçen Hükümetler arasında düşmanlık belli olalıdan beri ortaya çıkmıştır. Yine böylece bu devletlerin Bulgaristan ve Romanya'da bulunan konsoloslarıyla diğer memurları, Osmanlı teb'asından olan genç Ermeni çetelerini Varna, Sulina, Köstence ve diğer yollarla Kafkasya'ya göndermişlerdir. Rusya Hükümeti, bu genç Osmanlı Ermenilerini gerek ordusuna almış ve gerek silâh ve bombalarla donatıp bildiri ve programları verdikten sonra kendilerini İmparatorluk Ermeni çevrelerine sokmaktan geri durmamıştır. Bunların görevi bu çevrelerde gizli bir ihtilâl teşkilâtı meydana getirmek ve özellikle Van, Şatak, Havasor, Gevaş ve Tımar Ermenilerini Hükümetimiz aleyhine silâhlı isyana yöneltmekten ibaretti. Bunlar aynı zamanda da Türklerle Kürtleri öldürmek için Ermenileri tahrik ediyorlardı..”.

Olayların incelenmesinden, İtilâf Devletleri'nin de hepsinin gerçek dışı oldukları ya da gerçeklerin saptırılmasına dayandırıldıkları açıkça görülür. Ermeni propagandasının esasında, Türkiye'nin bu sözde soykırımını tanıması, bu sebeple de Ermenilere tazminat ödemesi, sözde Ermeni topraklarını Ermenilere iade etmesi bulunmaktadır. Bu amaçla da Ermenilere zulüm eden Türk imajı kesintisiz olarak sürdürülerek, günümüze kadar getirilmektedir. Genç Ermeni kitlelerine uğruna mücadele edebilecekleri bir hedef gösterilmektedir. Bu propagandanın malzemesini ise 1915 Tehciri oluşturmaktadır. Tehcir esnasında göç kafilelerine saldırılara karşı önlemlerin alınmasını ve bu konuda ihmali görülenlerin divan-ı harbe verilmesini emr eden genelge ile birlikte, oluşturulan dört araştırma komisyonunun çalışmaları sonucunda, divan-ı harplerde yapılan yargılamalarda 1397 kişinin idam dahil çeşitli cezalara çarptırılması Ermenilerce kullanılmaktadır. Buna gerekçe olarak ;”Madem ki, Ermenilere karşı bir haksızlık yapılmadı, niçin bu kadar insan divan-ı harplerde yargılandı ve çeşitli suçlardan cezalandırıldı?” sorusu sorulmaktadır .Bu soruya cevaben ise, ” Demek ki, Ermenilere karşı bir katliam ve Ermeni mallarına bir yağma yapıldı ki, böyle bir sonuca ulaşıldı” açıklaması yapılmaktadır. İşte bu sebeple Ermeniler, bu günlerde haksız da olsa, sözde “ mağduriyetlerini” giderme amacıyla kamuoyunu yanıltma yoluna giderek, haklı imişçesine, tazminat davası içine girmektedirler.

Halbuki, Osmanlı Devleti, I. Dünya Savaşı sırasında, Ermeni Tehciri'ni “ Türklerin Hıristiyanlara karşı düşmanlığı “ şeklinde bir propaganda malzemesi olarak

kullanmasını önlemek amacıyla, her türlü sertlikten özellikle kaçınmıştı (**Uras, 1983:91,92**). Mondros Ateşkes Antlaşması'nın imzalanmasından sonra, Ermeni Tehciriyle ilgili taahhüdün de yerine getirilmesi gerekiyordu. İtilâf Devletleri içinde, konuyla en çok ilgilenen İngiltere ise, bir süre beklemeyi uygun gördü (**Gürün, 1985:238**). Osmanlı hükümetleri " Memleket bir taraftan mütareke hükümleri dolayısıyla her gün yeni bir dış baskı karşısında iken, birçok yalan yanlış etkilerle İttihat ve Terakki hükümeti zamanında olanları bahane ederek birçok kişinin yakalanması, tutuklanması ve cezalandırılması yolunda, (**Osmanlı B. Ermeniler, 1994:176**) çabalar sarfetmişler ve İttihat ve Terakki mensuplarının yargılanmaya başladıkları tarihe kadar bu konuda çok değişik bir siyaset sergilemişlerdir.

Hem İttihat ve Terakki mensuplarının hem de tehcir suçlarının yargılanmaları için, divan-ı harpler kurulmuştur. Divan-ı harplerde yapılan yargılamalarda Ermeni-İngiliz işbirliği ile pek çok kişi mahkum edilmeye çalışılmıştır.

Bu uygulamaların başlangıcı olarak Ahmet İzzet Paşa Hükümeti'nin kurulması gösterilebilir. Şöyle ki;

İzzet Paşa Hükümeti'nin Ermeni tehciriyle ilgili ilk işi; zorunlu göçe tabi tutulan Ermenilerin eski yerlerine geri dönüşlerinin ve mallarının iade edilmesi işleminin başladığını açıklamak oldu. (**Osmanlı B. Ermeniler, 1994:177**). Bu çerçevede Ermenilerin geri dönmelerine izin verildiğine dair vilâyet ve sancaklara gönderilen ilk yazının 18 Ekim tarihini taşıdığı görülmektedir. Konuya açıklık kazandıran ikinci bir yazı da 21 Ekim 1918 tarihinde, Dahiliye Nezareti Aşayir ve Muhacirin Müdiriyyet-i Umumiyesi tarafından gönderilmiştir. Gönderilen bu yazıda, savaş sırasında başka yerlere sevk edilenlerin, kendi yerlerine dönmelerinin Meclis-i Vükelâ tarafından kararlaştırıldığı ve isteyenlere müsaade edileceği, özellikle doğu bölgelerindekiler için önceden haberleşilerek, seyahat, iâşe ve iskanları için gerekenlerin yapılmasından sonra, geri dönüşlerinin başlatılması gerektiği belirtilmektedir (**Bilgi, 1999:47**). Yine aynı müdürlükçe, vilâyet ve sancaklara gönderilen ve 23 Ekim 1918 tarihli yazı ile, her vilâyet ve sancağın, ne kadar geri dönmek isteyen nüfus ve aile olduğunu, iskanlarının mümkün olup olmadığını ve geri dönüşler için güvenliğin bulunup bulunmadığının tespit edildikten sonra, güvenilir memurlar denetiminde işe başlanması istenmiş, uygulamada kusur ve ihmali görülenlerin cezalandırılacakları bildirilmiştir (**Bilgi, 1999:51**).

Ermeni tehciri, Mondros Antlaşması'nın imzalanması ile birlikte daha yoğun olarak, Meclis-i Mebusan'ın gündemine geldi. Ermeni ve Rum mebusların 2 Kasım' da hazırlayıp sundukları tahrir, 4 Kasım' da görüşülürken tartışmalar yaşandı. Çünkü ;hazırlanan tahrirde bir milyon Ermeni'nin göç yoluyla telef edildiği, hükümetin suçlular hakkındaki bilgisi ve düşüncesi yanında, ne gibi tedbirler alacağı soruluyordu. Bu tahrire Türk mebuslar, Türk unsurunun tahkir edildiği ve katledilen veya mağdur edilen Türkler' den hiç söz etmediği için itiraz ettiler.

Meclis-i Mebusan'da 28 Ekim'de verilen bir tahrirle, Sait Halim Paşa ve Talat Paşa kabinelerinin işledikleri suçlardan dolayı Divan-ı Ali'ye (Yüce Divan) verilmeleri

ERMENİ SORUNU VE TÜRKİYE

istenmişti. Takrir, 4 Kasım 'da "Beşinci Şube'ye" gönderildi. Beşinci Şube, suçlamaları hakkında takrir sahibi Divaniye mebusu Fuad Bey'i dinledi ve suçlanan kişilerin ayrı ayrı sorgulanmasını istedi. Bu sorgulamalar 9 Kasım'da, eski sadrazam Sait Halim Paşa ile başlayacak ve 14 Aralık'a kadar devam edecektir.

Fakat ne yazık ki, Ermeniler bütün bu tarihi gerçekleri bilmelerine rağmen Türklerin kendilerini 1890'lardan itibaren katlettiklerini iddia etmektedirler. Hatta bu iddialarını daha da ileri götürerek, Türklerin kendilerini 1915'te planlı ve sistemli bir şekilde "soy kırımına" tabi tuttuklarını ve Talat Paşanın soy kırımını emreden gizli bir telgrafi sonucunda, bir buçuk milyondan fazla Ermeni'nin hayatını kaybettiğini yani büyük bir soy kırımının yapıldığını söylemektedirler.

İşte günümüzde asıl üzerinde durulması gereken bir konu da "Ermeni soy kırımını" iddialarıdır.

4- ERMENİ SOY KIRIM İDDİALARI

Öncelikle "soy kırım" sözcüğüne sözlük anlamında ve uluslar arası hukuk kuralları açısından bir açıklık kazandırmanın yararlı olacağı kanaatindeyiz.

Soy kırım, "silâhsız, korumasız ve savunmasız bir toplumun ayırım yapılmaksızın bütün bireylerinin, Silâhlı ve örgütlü insanlarca planlı bir şekilde yok edilmesidir" (Aktar, 2000:122).

Osmanlı tebaası olan silâhsız Ermeni halkı Türkler tarafından bu şekilde bir kırıma uğramış mıdır? Bu konu belgelenebilir mi? Sorusundan hareketle;

Fransız mahkemelerinde, Osmanlı İmparatorluğunun 1915 yılında çıkardığı "Tehcir (göç ettirme) Kanunu" öne sürülerek Türk halkı yargılanmıştır. Fakat Bernard Lewis ve Stanford Shaw dahil tarafsız bilim adamları bu mahkemelerde Ermenilerin öne sürdükleri belgelerin uydurma, sahte ve asılsız olduğu gerçeğini kabul etmişlerdir.

Buna karşılık, "Birinci Dünya Savaşı içerisindeki yalnız Erzincan bölgesinde yaşayan Ermenilerdeki silâh sayısının 30 bin civarında olduğunu ve Ermeni aydınlar, Ermeni patrikhanesi, Ermeni asıllı Osmanlı milletvekilleri ve Ermeni devamlı yardımlaşma komiteleri önderliğindeki Ermeniler tarafından Türklere yapılan mezalimi belgelemek mümkündür. şeklinde bir yorumlama yapabiliriz.

Bu konuda Genelkurmay Askerî Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı (ATASE) Arşivindeki belgeler 1982, 1983, 1985 ve 1987 yıllarında "Askerî Tarih Belgeleri Dergisi" içerisinde 81, 83, 85 ve 86 sayılı süreli yayınlar olarak "Ermeni Belgeleri Özel Sayıları" şeklinde yayımlanmıştır.

Bu yayınlar "Documents" ismiyle, İngilizce, Fransızca, Almanca ve Arapça'ya çevrilerek Dışişleri Bakanlığına, bütün dış temsilciliklerimize dağıtımını yapılmak üzere Genelkurmay Başkanlığınca gönderilmiştir.

1982 tarih ve 81 sayılı dergide 89, 1983 tarih ve 83 sayılı dergide 54, 1985 tarih ve 85 sayılı dergide 12 ve 1987 tarih ve 86 sayılı dergide 33 adet olmak üzere toplam 228

adet belge vardır. Türklere yönelik Osmanlı Tebaası olan Ermenilerden kaynaklanan mezalim ve soy kırımına ilişkin bu belgeler her dilde incelemeye açıktır.

Durum böyle iken, Birinci Dünya Savaşı içerisinde Osmanlı tebaası olan Ermenilerin Anadolu Türk halkına yönelik düşmanca tutum ve davranışlarıyla yakma, yıkma, cinayet ve soy kırım eylemleri batıda bilinçli olarak buna karşıt bir anlayışla değerlendirilmiştir. Gerçekler saptırılarak, sonuçta Ermenilerin, Türklere kaynaklanan bir soykırımına tabi tutuldukları iddia edilmiştir.

Ermenilerin silâhli ve örgütlü oldukları, belgeli olarak ispatlandığından, gelişen olaylara tek yanlı olarak “soy kırım” demek yerine Ermenilerden kaynaklanan ve onların başlattığı bir “iç savaş” veya daha açık bir söylemle “Ayaklanma ve buna karşı her bağımsız devlet gibi Osmanlı Devleti’nin de yasal hükmetme (imperium) yetkisini kullanarak aldığı önlemler” demek, çok daha doğru ve tarafsız bir yaklaşım olacaktır, kanaatindeyiz.

XIX. yüzyıl başlarında yarı sömürge durumundaki Osmanlı İmparatorluğu dağılmaya yüz tutunca, emperyalist Avrupa devletleri ve özellikle İngiltere, Rusya ve Fransa hem parçalanmış imparatorluktan aslan payını almak hem de birbirlerine karşı daha fazla avantajlar sağlamak amacıyla kendi anlayışları doğrultusunda Osmanlı Devleti üzerinde bazı yapay sorunlar yaratmışlardır. Bu sorun Napolyon’un bozmuş olduğu Avrupa haritasının düzenlenmesi için ve Osmanlı Devleti’nin katılmadığı 1815’te yapılan Viyana Kongresi’nin kulislerinde, Ruslarca ortaya atılan ve giderek bir tarih terimi olan “şark meselesi” biçiminde formüle edilmiştir. Temelde Osmanlı Devleti’nin batılı güçlerce paylaşımını öngören bir politikanın uzantısı olarak ortaya çıkan ve özellikle Fransızlar tarafından sonraları olabildiğince kullanılarak günümüze kadar ulaşan “Ermeni sorunu” temelde bu emperyalist anlayıştan kaynaklanmıştır.

Fransız ihtilâlinin getirmiş olduğu özgürlük, eşitlik ve ulusçuluk gibi kavramların etkisi, Yunan ve Sırp isyanlarının sonuçlarının özlemi ve Avrupalı büyük güçlerin kışkırtmaları sonucu Ermeni aydınları ve Ermeni patrikhanesinin de katılımı ile birer “Ermeni devamlı yardımlaşma komitesi” olarak kurulup (A.T.B, 1983: C.83)kısa sürede ihtilâl ve cinayet yuvaları haline dönüşen derneklerin sayısı günden güne artmaya başlamıştır.

Bu örgütlerin organize ettiği ve bazı bölgelerde ellerindeki silâh sayısı 30. 000’lere ulaşan (A.T.B, 1983: C.83) Ermenilerin Anadolu Türk halkına yönelttiği mezalime Genelkurmay ATASE Başkanlığınca yayımlanan 83 sayılı Askerî Tarih Belgeleri Dergisi’ndeki 1903, 1904, 1915, 1919, 1920, 1924, 1928 nu.lı belgelerle 85 sayılı dergide yayımlanan 1998, 1999, 2000, 2003, 2006, 2007, 2011, 2021, 2031 ve bu dergilerde yayınlanan benzeri daha birçok belge tanıklık etmektedir.

Ermenilerden kaynaklanan asıl büyük cinayetler, Hınçak, Taşnaksutyun ve Hınçak İhtilâl Partisi gibi Ermeni komitelerinin kurulmasıyla doruk noktasına ulaşacaktır. Burada özellikle vurgulanması gereken ve işin ilginç olan yanı, bu komitelere yön veren

kişilerin Osmanlı Meclisindeki Ermeni asıllı milletvekilleri olmalarıdır. (A.T.B, 1983: C.83).

Osmanlı Teşkilât-ı Mahsusası (Devlet İstihbaratı) Ruslarla doğuda yapılacak bir savaşta Ermenilerin ciddi bir tehlike unsuru olacağını, Rusların, Ermenilere Osmanlı toprakları üzerinde bağımsızlık vaat ettiğini ve Osmanlı Devleti'nden alınacak toprakların Ermenilere bırakılacağına ilişkin söz verdiğini daha 1915 yılından önce öğrenmiş ve 1877-1878 Osmanlı Rus Savaşı'nda olduğu gibi, Birinci Dünya Savaşı'nda da Ermenilerin Osmanlı Devleti'ni arkadan vuracağını belirlemiştir. (A.T.B, 1983: C.83).

Bu koşullar içerisinde, Birinci Dünya Savaşı'na giren Osmanlı Devleti kendi güvenliğini sağlamak amacıyla her devletin yaptığı ve yapacağı gibi Doğu Anadolu'da devlete başkaldıran ve Doğu Anadolu'da ilerleyen Rus ordularına öncülük görevi yapan Ermenileri savaştan sonra evlerine dönmek üzere Suriye'de oturmaya zorunlu kılmıştır.

Tehcir (göç ettirme) ve buna bağlı olarak "Ermeni soy kırımı" adıyla anılıp günümüze kadar getirilen ve sürekli gündemde tutulmak istenen olayın aslı, Osmanlı Devleti'nin her bağımsız devletin "yasal hakkı" olan yasal savunma haklarını korumak istemesinden kaynaklanmaktadır

Fakat Ermeniler bu konuyu saptırarak 24 Nisan gününün Ermeni soy kırım günü olarak ilân edilmesi için yoğun çaba göstermektedirler. Özellikle bu konu dünyanın çeşitli ülkelerinde hiç gündemden düşürülmedi. Hatta Amerika Birleşik Devletlerinde, Ermeniler Senatoda 24 Nisan'ın Ermeni soy kırımı" günü ilân edilmesi için büyük çabalar gösterdiler. Aynı konu Fransa'da gündeme getirilerek kabul ettirilmiştir. Ayrıca İngiltere ve Almanya'da da gündeme getirilerek kabul edilmesi için yoğun propaganda faaliyeti gösterilmiştir. Fakat Almanya bu işin tarihçilerin işi olduğu gerekçesiyle reddetmiştir. Öyle görünüyor ki bu sorun ısıtılıp yine gündeme getirilecektir.

Ancak burada şunu söylemek gerekir ki, Ermenilerin Türkler tarafından planlı bir soy kırıma uğratıldığı iddiasını hiçbir gerçekçi ve belgesel temele dayandırmaksızın açıklayanlar;

- Ermenilerin Anadolu'da silâhlanarak, çeşitli nitelikte bombalar imal ettiklerini ve bunları masum Anadolu halkı üzerinde kullanmak için depoladıklarını, (A.T.B, 1985: C.85).

- Anadolu'nun hemen her tarafında, Ermenilerin sayısız çeteler kurup, baskın gasp, adam öldürme gibi olayların yanı sıra bazen de asker elbisesi giyinerek 500-600 kişilik gruplar halinde Türk birliklerine saldırıp şehir ve kasabaları ateşe verdiklerini,

- Türk askerî Ermenilerin Türklere yaptığı zulüm, işkence ve adice tecavüzleri yabancıların bile dile getirdiklerini,

- İsyan eden Ermenilerin, iddia edilenlerin aksine, dönemin en gelişmiş silâhları olan top, tüfek ve bombaları kullandıklarını,

- Anadolu'da Ermenilerden kaynaklanan katliamlar sonucu yakılıp yıkılan Türk köylerinin, söndürülen ocakların vicdanları sızlatmaya yetecek kadar çok olduğunu,

- Ermenilerin doğuda Türk halkına yönelik olarak uygulamış oldukları saldırı hareketlerini ve cinayetlerini önleyebilmek için Rus-Kafkas Ordusu Başkomutanlığı ile Kafkas Cephesi Osmanlı Orduları Komutanlığı arasında yazışmalar yapıldığını,

- Ermeni zulmünün çok büyük boyutlara ulaşması sonucunda bizzat Enver Paşa'nın Rus -Kafkas Ordusu Başkomutanlığına başvurarak önlemler alınmasını istediğini, (A.T.B, 1985:C.85)

- Ermenilerin Erzincan, Bayburt ve Gümüşhane dolaylarındaki işlemiş oldukları cinayetleri, Erzurum dolaylarında ve özellikle Hınıs köyündeki hamile kadınların karınlarının yarılarak çocuklarının kucaklarına verilmesine kadar varan hunharlıkları, (A.T.B, 1987: C.86)

- General Odiselitze komutasındaki Rus birliklerinin, Erzurum'u terk etmesinden sonra sadece Erzurum'un şehir merkezinde, Ermenilerce katledildikleri saptanan 2.127 Türk'ün cesedini, (A.T.B, 1987:C.86) Gence'de yaralı Türk askerlerine uygulanan burun ,kulak ve edep yerlerine kadar keserek vahşice öldürme olayları gibi binlerce olayı da izah etmeleri gerekir.

Ermeni meselesini siyasî alana taşıyan önemli olayların geliştiği bu dönemde Osmanlı nüfus bilgilerinin yabancıların kontrolü altında olduğunu ve buradan hareketle, bugüne kadar aksi yönde belge ve kanaat olmadığına göre Osmanlı nüfus bilgilerine güvenilmesi gerektiğini, Ermenilerin Osmanlı Devleti genelindeki nüfus konusunda patrikhanenin abartılmış rakamları dışında, Türk ve yabancı kaynakların birbirlerine yakınlık gösterdiklerini acaba biliyorlar mı?

Buna göre;

Ermeni patrikhanesinin rakamlarını esas alan

- Ermeni asıllı Marcel Leart'a göre	2.560.000.
- Ermeni tarihçi Basmacıyan'a göre	2.380.000.
- Lozan Konferansı'na katılan Ermeni heyetine göre	2.250.000.
- Ermeni tarihçi Kovork Aslan'a göre	1.800.000.
- Cuinet'e göre	1.045.000.
-İngiliz yıllığına göre	1.056.000.
-Osmanlı istatistiklerine göre	1.295.000.
-Fransız Sarı Kitabına göre	1.555.000
-Encyclopedia Britannica'ya göre	1.500.000.
-Ludovic de Constenson'a göre	1.400.000.
-Patrik Ormanyan'a göre	1.579.000.

ERMENİ SORUNU VE TÜRKİYE

-Revue de Paris'ye göre	1.300.000.
-H.F.B. Lynch'e göre	1.345.000.

Rakamlardan da anlaşılacağı üzere gerek Osmanlı gerek Ermeni ve yabancı kaynaklar Birinci Dünya Savaşı sırasında Ermenilerin nüfusunun 1.300.000. olduğu konusunda birbirleriyle paralellik arz etmektedirler (**Carthy, 1988:66**).

Zaten Lozan Konferansı'na katılan Ermeni heyeti başkanı Bogos Nubar da o sırada Türkiye'de hala 280.000 Ermeni'nin bulunduğunu; 700.000 Ermeni'nin ise çeşitli ülkelere göç ettiğini ifade etmişlerdir. Sayın Bogos Nubar'ın bu yapmış olduğu hesabı doğru ise toplam Ermeni nüfusu görüldüğü üzere 1.300.000 olduğuna göre toplam Ermeni kaybı 300.000 civarındadır. Tehcire tabi tutulmayan, savaş öncesi ve sırasında göç eden ve tehcirde menzillerine ulaşan Ermenilerin sayısı dikkate alındığında kayıp konusunda tekrar aynı sonuca ulaşılmaktadır.

Burada özellikle değindiğimiz fakat gerek Ermeni propagandasının ve gerekse Avrupalı bazı çevrelerin dikkate almayı ve üzerinde durmayı bile düşünmedikleri bir konuyu; Türk kayıplarını da hatırlatmanın yararlı olacağı kanısındayız.

Bu olaylar sonucunda verilen Türk kayıpları, Ermeni kayıplarından her halükarda çok daha yüksektir. Yine Bogos Nubar'a göre, bu dönemde Doğu Anadolu'daki Müslüman nüfus açığı 1.400.000'dir.

Amerikalı tarih profesörü Justin MC CARTHY bu konuda "Ölü Ermeni sayısını ele alırken ölü Müslüman sayısını da göz önüne almalıyız. İstatistikler çoğunun Türk olduğunu, 2, 5 milyon Müslümanın da öldüğünü söylemektedir. Ermenilerin yaşadığı 6 vilâyette 1 milyondan fazla Müslüman öldürülmüştür. Aynı şey bütün Anadolu için geçerlidir" demektedir.

Bütün bu açıklamalarımızdan da görüleceği üzere iddia edildiği gibi ne 1, 5 Milyon Ermeni'nin ölmesi ne de sistemli bir soy kırım söz konusudur. Bunu iddia etmek tarihi gerçekleri saptırmaktan ve ölü istismarı yapmaktan başka bir anlam taşımamaktadır.

Ve yine burada sormak istediğimiz bir soru da Ermenilerin bütün bu yapmış oldukları katliamlara rağmen hiçbir cezaya çarptırılmadıkları, aksine bütün suçun Osmanlı Devleti'ne çıkarılmasındaki esas neden niçin bilinmiyor?

Ermenilerce acımasızca katledilen ve çeşitli işkencelere, zulümlere tabi tutulan Anadolu halkının kan, elem ve acı gözyaşları içerisinde geçmişten yankılanan ve bir imparatorluk halkının dramını yansıtan feryatlarını ve haksızlıklara karşı isyanlarını soy kırımdan bahseden insanlar duyabiliyorlar mı?

Ne yazık ki bizim bu ifadelerimizin tamamen tersine bugün Ermeni propagandası Sevr Antlaşması'nın kendileri açısından hala geçerli olduğunu ve buna dayanarak, Sevr'de öngörülen "Ermeni topraklarının Ermenilere iade edilmesi, gerektiğini savunmaktadırlar. Geçtiğimiz günlerde de Rusya Federasyonu'ndan kendilerine Moskova Antlaşması'nın geçersiz sayılması konusunda yardımcı olmasını istemişlerdir.

Bu istek çok açık bir şekilde Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nden toprak talebi anlamına gelmektedir. Ermenilerin bu istek ve iddialarını Sevr ve Lozan Antlaşmaları'yla ortaya çıkan gelişmeler başlığı altında incelemenin yararlı olacağı kanaatindeyiz.

5- SEVR VE LOZAN ANTLAŞMALARI İLE ORTAYA ÇIKAN GELİŞMELER

Osmanlı Devleti'nin Birinci Dünya Savaşı'nda yenilgiye uğraması ve 30 Ekim 1918'de Mondros Mütarekesi'ni imzalaması, Ermenileri yeniden harekete geçirmiştir.

Büyük hayaller peşinde koşan Taşnaklar denetimindeki Kafkas Ermeni Cumhuriyeti kuruluşunun birinci yıl dönümü olan 28 Mayıs 1919'da Osmanlı Devleti ile arasında 4 Haziran 1918 tarihinde imzalanmış olan Batum Anlaşması'na rağmen "Türkiye Ermenistan'ını ilhak ettiğini" açıklamıştır. Bu açıklama, İtilâf devletleri dahil, hiç kimse tarafından ciddiye alınmamıştır.

Paris Barış Konferansı'nda Ermenistan'ın sınırları konusu ABD Başkanı Wilson'un hakemliğine bırakılmıştır. Wilson General Harbord başkanlığındaki bir Amerikan heyetini incelemelerde bulunmak üzere 1919 sonbaharında Türkiye'ye yollamıştır. 1919 Eylül ve Ekim aylarında Türkiye'de incelemeler yapan heyet ulaştığı sonuçları bir rapor halinde ABD Kongresi'ne sunmuştur. Gerçekleri yansıtan bu raporda, "Türkler ile Ermenilerin barış içinde yüzyıllarca yan yana yaşadıkları, tehcir sırasında Türklerin de Ermeniler kadar acı çektikleri, Türk köylerinin yakıldığı, savaşa giden Türk köylülerinden en çok %20'sinin geri dönebildiği, Birinci Dünya Savaşı'nın başlangıcında Ermenilerin "Türkiye Ermenistan'ı" denilen bölgelerde hiçbir zaman çoğunlukta olmadıkları, tehcir edilen Ermenilerin geri dönmeleri halinde tek bir yerleşim merkezinde dahi çoğunluğu oluşturamayacakları ve olaylara ilişkin acıklı ve korkunç iddiaların doğru olmadığını tespit edildiği" belirlenmiştir. ABD Kongresi, bu rapor üzerine 1920 Nisanında Ermenistan'a mandater olunmasını reddetmiştir.

10 Ağustos 1920'de Ermenileri bir kez daha umutlandıran Sevr Antlaşması imzalanmıştır. Anlaşma, Osmanlı Devleti'nin Ermenistan'ı özgür ve bağımsız bir devlet olarak tanımasını hükme bağlıyor, sınırın tespitini ise Wilson'un hakemliğine bırakıyordu.

Bilindiği üzere 10 Ağustos 1920'de Türkiye'de biri İstanbul'da Osmanlı Hükümeti, diğeri Ankara'da Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti olmak üzere iki hükümet bulunmaktadır. Sevr'i imzalayan Osmanlı Hükümetidir. Mustafa Kemal ATATÜRK'ün Ankara Hükümeti "Ermeni sorununu" kendi başına halledecektir.

Mondros Mütarekesi sonrasında Fransızlar Adana vilâyetini, İngilizler de Urfa, Maraş ve Antep'i işgal etmişlerdi. Daha sonra İngilizler kendi işgal bölgelerini Fransızlara bırakmışlar ve Fransızların beraberlerinde getirerek Fransız üniforması giydirdikleri Ermeniler Türklere saldırmaya başlamışlardır. Bu zulüm, Türklerin tepkisiyle karşılaşmış ve Fransız-Ermeni işgaline karşı Türk direnişi örgütlenmiştir. Bunun üzerine yine Türklerin Ermenileri katlettikleri propagandası başlamış, ancak bu kez Ermenilere başta Fransız Komutanlığı olmak üzere kimse inanmamıştır.

ERMENİ SORUNU VE TÜRKİYE

ABD Kongresi'nin Ermenistan için mandaterliği reddetmesinden sonra, Kafkas Ermeni Cumhuriyeti'ne bağlı düzenli birlikler ve çeteler 1920 Haziranında Türkiye'ye karşı saldırıya geçmişlerdir. Aynı yılın Eylül ayında bu kez Ankara Hükümeti karşı taarruz emretmiş ve Türk kuvvetleri Ermeni kuvvetlerini ağır yenilgilere uğratarak Kars dahil bütün işgal altındaki Türk topraklarını kurtarmışlar ve sınırı da aşarak Gümrü'ye girmişlerdir. Bu yenilgi karşısında Ermeni hükümetinin barış istemesi üzerine 3 Aralık 1920'de Gümrü Anlaşması imzalanmıştır. Ermeniler bu anlaşma ile Sevr'in geçersiz olduğunu kabul etmişlerdir ve Türkiye'ye yönelik toprak taleplerinden resmen vazgeçmişlerdir.

Türkiye 16 Mart 1921'de Sovyetler Birliği ile imzaladığı Moskova Antlaşması'nın tamamlanması amacıyla bu kez 13 Ekim 1921'de Sovyet Ermenistan ile Kars Antlaşmasını imzalamıştır. Her iki antlaşmada da Sevr'in tanınmadığına ilişkin Hükümler yer almaktadır. Böylece, Taşnak Hükümetinden sonra Sovyet Ermeni hükümeti de her türlü talepten vazgeçmiş olmakta ve Sevr'in geçersizliği bir kez daha belgelenmektedir.

Doğu Cephesi'nin bu şekilde tasfiye edilmesinden sonra, Güney Cephesi de 20 Ekim 1921'de Fransa ile imzalanan Ankara İtilâfnamesi ile tasfiye edilmiş ve Fransız kuvvetleri beraberlerinde getirdikleri Ermeni lejyonunu ve mahalli komitecileri de yanlarına alarak çekilmişlerdir. Mahalli Ermeni halkının büyük kısmını da adeta zorla beraber götürüp, Lübnan'a yerleştirmişlerdir.

24 Temmuz 1923'te imzalanan ve Sevr'in yerini alan Lozan Anlaşmasında ise Ermeniler hakkında hiçbir hüküm bulunmamaktadır.

Türkiye Büyük Millet Meclisi delegasyonuna Lozan barış görüşmelerine giderken kesin talimat verilmişti. Diğer bazı konular gibi Ermenistan konusu da tartışmaya bile alınmayacaktı. Türkiye, bugüne göre çok zayıf olduğu bir dönemde, İtalya ve Fransa gibi iki güçlü Avrupa devleti ve İngiltere gibi dev bir imparatorluğa karşı Ermeni sorununu Lozan'da gündeme bile aldırılmıyordu.

6- ERMENİSTAN CUMHURİYETİ VE ERMENİ DİASPORASI TARAFINDAN GÜNÜMÜZDE YÜRÜTÜLEN FAALİYETLER

SSCB'nin dağılmasından sonra, 23 Eylül 1991' de bağımsızlığını ilân eden bu günkü Ermenistan'ın önemli devlet belgelerine bakıldığında Türkiye Cumhuriyeti'nin toprak bütünlüğüne yönelik tarihi gizli emellerin aleniyet kazandığı görülmektedir.

Ermenistan Cumhuriyeti'nin 01 Aralık 1989'da ilân ettiği "Bağımsızlık Bildirgesi"nin 12 nci maddesinde "Ermenistan Cumhuriyeti, Osmanlı Türkiye'si ve Batı Ermenistan'da 1915 Ermeni soy kırımının uluslar arası alanda kabul edilmesi için sürdürülecek çabaları destekleyecektir" ifadesine yer verilmiştir.

Ermenistan Anayasası'nın başlangıç kısmında "Ermenistan Bağımsızlık Bildirgesi'nde tespit edilen millî hedeflerin esas alındığı" belirtilmektedir. Diğer bir

ifadeyle, soy kırım iddiaları ve Doğu Anadolu bölgemizi de içine alan “Büyük Ermenistan” emeli Ermeni Anayasası’nın bir parçası haline getirilmiştir.

Bağımsızlık Bildirgesi’nin hemen ardından Ermenistan Parlamentosu 06 Aralık 1989’da Türkiye ile Rusya arasındaki 16 Mart 1921 tarihli Moskova Dostluk Anlaşması’nı fesih kararı almıştır. Bu olay Ermenistan’ın bugünkü Türkiye-Ermenistan sınırının tespit edildiği 13 Ekim 1921 tarihli Kars Anlaşması’nı tanımadığını da teyit etmektedir.

Koçaryan’ın 1998’de cumhurbaşkanı seçilmesinden sonra; Ermeni diasporası ve Ermenistan Cumhuriyeti, Türkiye’ye yönelik “sözde Ermeni soy kırımı”nın uluslar arası forumlarda onaylanmasını ve “24 Nisan” tarihinin “sözde Soy kırımı anma günü” ilân edilmesini bir devlet politikası haline getirmiştir. Ermeniler, dünya kamuoyunda zulme ve haksızlığı uğramış bir toplum imajı yaratarak, başta ABD olmak üzere belli başlı devletleri ve uluslar arası kuruluşları, Ermeni davası lehine çevirmeye çalışmaktadırlar.

Bunun sonucunda, Ermeni diasporasının Türkiye aleyhindeki girişimlerinde belirgin bir artış meydana gelmiş ve Ermenistan büyük elçileri bu çabaları açıkça yönlendirmeye ve desteklemeye başlamışlardır.

Ermeni devleti ve diaspora, “soy kırım” iddialarının kabulü ve tesciline bağlı olarak Türkiye’ye yönelik faaliyetlerini “Dört T” politikasıyla uygulamaya koymuştur. Ermenistan bu politika ile şu hedeflerin gerçekleştirilmesine çalışmaktadır (**Özkan, 2001:218**).

-TANITMA: Ermeni milliyetçiliğinin yeniden canlandırılması.

-TANINMA: Sözde soy kırımın Türkiye’ye kabul ettirilmesi ve dünya çapında tanınmasının sağlanması.

-TAZMİNAT: Osmanlı Devleti’nin varisi olarak Türkiye Cumhuriyeti’nden tazminat alınması.

-TOPRAK: Büyük Ermenistan’a ait olduğu iddia edilen Türkiye’nin doğu ve kuzey doğusundaki bazı toprakların Ermenistan’a iade edilmesi.

Halen sözde Ermeni soy kırım iddialarına uluslar arası kabul sağlama girişimleri ile bu planın ikinci safhasının uygulanmakta olduğu anlaşılmaktadır. Ermenistan Cumhurbaşkanı Koçaryan, 27 Eylül 1998 günü Los Angeles’ta düzenlenen bir toplantıda yaptığı konuşmada, “Ermenistan Hükümetinin sözde soy kırımın tanınması yönünde çaba harcadığını ve diasporanın bu amacın gerçekleştirilmesi için siyasi yardım sağlamasını beklediklerini” ifade etmiştir.

Koçaryan Eylül 1998’de, Kaliforniya’da ileri gelen Ermeni örgütlerinin temsilcilerine yaptığı konuşmada da “Türkiye’den soy kırım dolayısıyla tazminat ve gasp edilen toprakların iadesi yönünde yapılacak talepler, soy kırımın Türkiye tarafından resmen kabul edilmesi sonrasında ele alınacak hususlardır. Bu aşamada kesinlikle gündeme getirilmemelidir. Anadolu kökenli Ermenilerin, vatanları ile bağları canlı tutulmalıdır” görüşlerine yer vermiştir.

ERMENİ SORUNU VE TÜRKİYE

Koçaryan, 20-21 Kasım 1998 tarihlerinde Gürcistan'a gerçekleştirdiği ziyaret sırasında Gürcistan devlet başkanı ile düzenlediği basın toplantısında "Batı Ermenistan'ın işgal altında bulunduğunu" belirtmiştir.

Koçaryan yönetiminin, söz konusu iddiaları, üçüncü ülkelerin ulusal veya yerel parlamentolarında kabul edilen karar ve yasalar aracılığıyla ülkemiz üzerinde bir baskı unsuru olarak kullanmak istediği ve böylece bu iddialarını Türkiye'ye kabul ettirmeyi amaçladığı anlaşılmaktadır.

Ermenistan'ın "sözde soy kırımı kabul ettirme politikasını yürütmesinde Ermenistan dışında yaşayan Ermenilerin oluşturduğu ve diaspora olarak adlandırılan etkin Ermeni cemaatleri en önemli rolü oynamaktadır. ABD'de 1-1, 5 milyon Ermeni asıllı Amerikan vatandaşı yaşamaktadır.

Fransa ve özellikle ABD'de etkin ve güçlü olan Ermeni lobisi, Türkiye'ye karşı oluşan ittifaklar içinde yer almakta ve özellikle güçlü Rum lobisi ile iş birliği yapmaktadır.

Uluslar arası politik platformlara taşıma işini ise Ermenistan Devleti üstlenmektedir. Ermenistan bunun karşılığında diasporadan para ve yardım almaktadır.

SONUÇ

Amerikalı tarih profesörü Justin Mc Carthy "Ölüm ve Sürgün" (Death and Exile) isimli eserinin "Doğuda Kesin Sonuç Belirleyici Savaş" başlığını taşıyan altıncı bölümünde, Birinci Dünya Harbinde "Ermeni sorunu" çerçevesinde meydana gelen gelişmeleri, tarafsız bir gözle şöyle değerlendiriyor.

"Osmanlı doğusunun Müslümanlarıyla Ermenileri arasındaki, bir yüzyıldan beri süregidip gelişen çekişme, Birinci Dünya Savaşı sırasında bir doruk noktasına ulaştı. Doğuda, aynı zamanda olarak, iki savaşın çarpışmaları bir arada yürütülüyordu: Bir yandan Osmanlı ve Rus orduları savaşmakta, bir yandan da Doğu Anadolu'nun ve Güney Kafkasya'nın Ermenileriyle Müslümanları, bir toplumlar arası savaşta, birbirine girmiş bulunmaktaydılar. Olaya sivil halkın ve orduların verdiği kayıp yönünden bakılırsa, doğuda 1914 ile 1920 yılları arasında yapılmış olanlar, insanlık tarihi boyunca en yüksek kayba yol açmış savaşlar arasındadır. Osmanlı'nın güçsüzlüğünün, Rus emperyalizminin, Avrupalıların işe burun sokmasının ve Ermeni ayrılıkçı ulusçuluğunun sonucu, çok yaygın kapsamda yakılıp yıkılma idi. Savaş sonrasında, Van, Bitlis, Bayazıt ve Erzincan gibi kentler geniş ölçüde yıkıntıya dönmüştü. Binlerce köy yakılıp yıkılmıştı. Her iki taraftan, milyonlarca insan ölmüştü. Bağımsız bir ulus kimliğini kazanmak için ayaklanan Ermeniler, kendi kendilerinin efendisi olmadıkları bir Sovyet Cumhuriyeti içinde bırakılmışlardı. İşin sonunda savaştan yeni kazanmış olarak çıkan Türklerin elinde, yıkıntı halinde bir ülke kalmıştı".

Tarafsız bir tarihcine yakışan bu değerlendirmenin diğer Batılı Tarihçilere örnek olmasını temenni ediyoruz.

Ermeni sorunu ile ilgili tespitlerimizi özet olarak açıklamamız gerekirse;

Ermeni sorununu Osmanlı Devleti'ne yönelik Rus politikası yaratmış, Rusya, İngiltere ve Fransa'nın fiili destekleri büyütmüş ve tırmandırmıştır.

Sorunu yaratan ve büyüyenlerin hedefi, şark meselesini kesin çözüme ulaştırmak, yani Osmanlı Devleti'ni ortadan kaldırmaktır.

Osmanlı Ermenileri bu maksada matuf olarak kullanılmak üzere kışkırtılmıştır. Ermenilerin bağımsızlık idealleri ve çektikleri acılar büyük devletlerin umurlarında bile olmamıştır.

Rusya'nın bir taraftan Osmanlı Ermenilerinin önce otonomi sonra bağımsızlık kazanabilmeleri için azami derecede gayret sarf eder görünürken diğer taraftan idaresi altındaki Kafkas Ermenilerini katı ve ağır bir istibdat rejimi altında ezmesi samimiyetsizliğinin en açık delilidir.

Osmanlı Devleti'nin Birinci Dünya Harbi öncesinde bir taraftan Ermeni isyanlarını kuvvet kullanarak bastırma çabası içindeyken diğer taraftan Ermeni tebaa lehine ıslahat faaliyetlerini devam ettirmeye çalışmasını takdirle karşılamak gerekir.

Ermenilerin Birinci Dünya Harbi'nin başlangıcında Osmanlı Devletine ihanet ettikleri, Doğu Anadolu'da ilerleyen Rus ordusu ile iş birliği yaptıkları, Türk ordusunun geri bölgelerinde karışıklık yaratmak ve ikmal hatlarını kesmek için azami gayreti gösterdikleri ve Türklere karşı yoğun bir katliam kampanyası yürüttükleri hiçbir şüpheye mahal bırakmayan hakikatlerdir.

Birinci Dünya Harbi Osmanlı Devleti için zamanın en güçlü devletlerine karşı girişilen bir ölüm-kalım mücadelesidir. Cemal Paşa bu hususu "Biz bu umumi harbe bundan sonra haysiyetli milletler gibi istiklal içinde yaşamak niyetiyle girmiştik" sözleriyle ifade etmiştir. Türk'ün devletini yaşatmak için canını dişine takarak savaştığı bir ortamda, devletine ihanet halindeki Ermeni'nin, Osmanlı ülkesinin o sırada savaş alanı olmayan diğer bir bölgesine göçe tabi tutulmasının, devletin meşru müdafaa hakkı çerçevesinde son derece makul bir yasal tedbir olduğu, kabul edilmelidir. Tehcir Kanunu haklı sebeplere dayanmaktadır.

Yabancılar ve özellikle de Ermeni taraftarlarınca, askerî olmaktan çok siyasî bir karar olarak eleştirilen bu karar, incelendiğinde görülür ki, gerçekten de siyasî bir karardır. Devletin bu kararı almasında, kendi sınırları içerisinde, düzeni sağlamak isteği ön plana çıkmaktadır. Zaten böyle bir ortamda başka bir çözüm yolu da yoktu. Fakat bu kararın uygulaması o kadar kolay olmadı. Tehcir Kararı'nın uygulanması sırasında, Ermenilerin isyan hali sürdü ve tehcire razı olmayan Ermenilerin büyük bir kısmı da isyancılar arasına katıldılar. İşte tehcir kararı ve ortaya çıkan isyanlara karşı alınan önlemler, günümüze kadar ulaşan Ermeni iddialarında "katliam" olarak yer aldı. Tehcir kararının, isyanların sıklaştığı bir dönemde uygulanması, isyan eden Ermenilere karşı alınan tedbirlerin tehcir uygulaması kapsamında gösterilmesini ve istismarını kolaylaştırmaktadır.

ERMENİ SORUNU VE TÜRKİYE

Tehcir tam bir güvenlik ve öngörülen düzen içerisinde yapılamamıştır. Meydana gelen çok sayıdaki üzücü olayda göçe tabi Ermeniler önemli derecede can ve mal kaybına uğramışlardır.

Ancak, Ermeni zayıflığını artıran faktörler arasında, çetin iklim ve tabiat şartlarının, yetersiz ulaştırma vasıtalarının, gıda maddeleri ve ilaç tedarikindeki güçlüklerin, salgın hastalıkların büyük önem taşıdığını unutmamak gerekir. Bu ağır şartlar Birinci Dünya Harbi boyunca Türk sivil halkın yanı sıra Türk ordusunun da yüz binlerle ifade edilen zayıflığının neden olmuştur. Örnek olarak Sarıkamış'ta kaybettiğimiz 90.000 askerimizi ve tifüs hastalığından vefat eden Kafkas Cephesi Komutanı Hafız Hakkı Paşayı hatırlatabiliriz.

Ermeni iddialarının Türkiye'yi hedef alan kısmı incelenirse;

a. Tarihi incelemelerden geçirildikten sonra, bu iddiaların gerçek dışı oldukları ya da gerçeklerin saptırılmasına dayandırıldıkları açıkça ortaya çıkmaktadır.

b. Ermeni propagandası bu zayıflığını bildiğinden yeni belgeler ortaya koymaya çalışmaktadır. Bunu yaparken de tahrifattan ve sahtecilikten kaçınmamaktadır.

Bu iddiaların üzerine yoğunlaşan Ermeni isteklerini ise Türkiye'nin sözde soykırımı tanımaması ve bu nedenle Ermenilere tazminat ödemesi ve sözde Ermeni topraklarını Ermenilere iade etmesi şeklinde özetleyebiliriz.

Bir soykırım olmadığına göre, Türkiye'nin mevcut olmayan bir şeyi kabul etmesi ve bu sebeple de tazminat ödemesi nasıl kabul edilebilir? Üstelik geçmiş olaylara mutlaka bir sorumlu aranacak ise bu sorumlular öncelikle Ermenileri kendi çıkarları uğruna kandırarak, Doğu Anadolu'ya saldıran ve binlerce insanın ölümüne neden olan Avrupalı devletler ve Ermeni komiteleridir.

Toprak taleplerine gelince ne bu topraklar Ermeni toprağıdır ne de Sevr geçerlidir. Türkiye'nin hiç kimseye toprak borcu yoktur. Ermeniler Doğu Anadolu'da Türklerle birlikte ve azınlık olarak yaşamışlardır. Ancak belirli bir tarih diliminde belirli bir yerde yaşamış olmak, hiç kimseye o topraklara sahip çıkma hakkını vermez. Kaldı ki, Ermenileri bu topraklardan kovmak da olmamıştır. Devlete karşı ayaklandıkları ve düşmanla iş birliği yaptıkları için ülke topraklarının bir yerinden diğer bir yerine sevk edilmişlerdir. Ayrıca hepsi de bu işleme tabi tutulmamışlardır. Sevk edilenlerden geri dönenler de olmuştur. Bunların talihsizliği, Fransızlar, İngilizler ya da Yunanlılar gibi işgalci güçlerin arkasına takılmaları ve ülkeden ayrılmak mecburiyetinde kalmaları olmuştur. Bunun sorumlusu da her halde Türkiye değildir.

KAYNAKLAR

- AHMAD Feroz., (1986), **İttihatçılıktan Kemalizme**, İstanbul.
AKTAR Yücel., (2000), "Ermeni Mezalimine ve Soykırım İddialarına İlişkin Kavram Karmaşası", **Osmanlı'dan Günümüze Ermeni Sorunu**, Ankara.
SABİS Ali İhsan., (1990), **Harp Hatıraları**, C.II, İstanbul.

- Başbakanlık Osmanlı Arşivi ,Meclis-i Vükelâ Mazbataları.**
BİLGİ Necdet.,(1999), **Ermeni Tehciri ve Boğazhyan Kaymakamı Mehmed Kemal Bey'in Yargılanması**, Ankara.
- CARTHY Mc Justin., (1988), **Müslümanlar ve Azınlıklar**, İstanbul.
- Cemal Paşa'nın Hatıraları**, (1959), İstanbul.
- Dokuz Soru ve Cevapta Ermeni Sorunu.**, (1989), Ankara,
- Ermeni Komitelerinin Amal ve Harekat-i İhtilâliyesi.**, (1917), İstanbul.
- Genel Kurmay Başkanlığı, Atase Arşivi**
GÜRÜN Kamran., (1983),” Ermeni Sorunu Yahut Bir Sorun Nasıl Yaratılır”,
Türk Tarihinde Ermeniler Sempozyumu, İzmir.
- GÜRÜN Kamran., (1985), **Ermeni Meselesi**, Ankara.
- HOCAOĞLU Mehmet., (1976), **Arşiv Vesikalarıyla Tarihte Ermeni Mezalimi ve Ermeniler**, İstanbul.
- KARAL Enver Ziya., (1983), **Osmanlı Tarihi**, C.VIII, Ankara.
- KARAL Enver Ziya., (1988), **Osmanlı Tarihi**, C.V, Ankara.
- KÜÇÜK Cevdet., (1986), **Osmanlı Diplomasisinde Ermeni Meselesinin Ortaya Çıkışı (1878-1897)**, İstanbul.
- KÜRŞAT Cengiz., (1989), **Ermeni Terörü**, İstanbul.
- MAZICI Nurşen., (1987), **Belgelerle Uluslar arası Rekabette Ermeni Sorununun Kökeni (1878-1919)**,
- NALBANDIAN Louise., (1963), **Armenian Revolutionary Movement**, California.
- Osmanlı Belgelerinde Ermeniler (1915-1920)**, (1994), Ankara.
- ÖKE MİM Kemal., (1986), **Ermeni Meselesi**, İstanbul.
- ÖZKAN Zafer., (2001), **Tarihsel Akış İçerisinde Terörden Politikaya Ermeni Meselesi**, İstanbul.
- PEHLİVANLI Hamit., (1996), ”1915 Haklı Tehcir Olayı'nın Ermenilerce Bir Soykırımı Gibi Yansıtılması” **Askerî Tarihi Bülteni**, Sayı, 40, Ankara.
- SCEMSİ Kara., (1919), **Türk et Armeniens Devant L'Histoire**, Genevre.
- SÜSLÜ Azmi., (1990), **Ermeniler ve 1915Tehcir Olayı**, Ankara.
- ŞAHİN Recep., (1988), **Tarih Boyunca Türk İdarelerinin Ermeni Politikaları**, İstanbul.
- TCHALKOUCHIAN GR., (1919), **Le Livre Rouge**, Paris.
- TER MİNASSIAN Anaide., (1992), **Ermeni Devrimci Hareketi'nde Milliyetçilik ve Sosyalizm (1878-1912)**, İstanbul.
- URAS Esat., (1983), **Tarihte Ermeniler ve Ermeni Meselesi**, İstanbul.
- YILDIRIM Hüsamettin., (1990), **Türk Rus Ermeni Münasebetleri (1914-1918)**, Ankara.